

**İlk Asırda Hadislerin Rivayet Bağlamı
(Revize Edilmiş Sonuç Raporu)**

Program Kodu: 3001

Proje No: 116K689

Proje Yürütücüsü:
Prof. Dr. Bekir KUZUDİŞLİ

Araştırmacılar:

Dr. Öğr. Üyesi Seyit Ali GÜŞEN

Arş. Gör. Dr. Muhammed Enes TOPGÜL

Mart 2019
İSTANBUL

Önsöz

Hadis tarihinde ilk üç asır, hadis rivayetinin yoğun olarak gerçekleştirilmesi ve *Kütüb-i Sitte* gibi temel hadis kaynaklarının kaleme alınması sebebiyle birçok araştırmacının ilgi gösterdiği bir dönemdir. İlk üç asır arasında ise 1./7. asır, sonraki dönemlere etki eden çeşitli olaylara tekabül etmesi ve kendisine has rivayet özellikleri barındırması nedeniyle daha fazla araştırma yapılmasını gerektirmektedir. Dolayısıyla bu proje 1./7. asırda hadis rivayetinin nasıl olduğu, hadis naklinin hangi bağlamlarda nakledildiği sorusuna eğilmiştir. Başka bir deyişle bu projede “1./7. asrın sonunda Ömer b. Abdülazîz’in emriyle başlayan tedvîn öncesi dönemde bir hadis, sahâbîlerden tâbiûna veya büyük tâbiûn tabakasından sonraki nesle nasıl geçti?” sorusunun cevabı aranmaya çalışılmış, bir sahâbînin mesleğinin ve diğer ilgilerinin, naklettiği hadislerin muhtevasıyla uygunluğunun bulunup bulunmadığı araştırılmıştır. Ayrıca, Şîî kaynaklarda yer alan hadislerde rivayet bağlamının nasıl bir görev icra ettiği, “daha sonradan oluşturulan bağlamlar var mıdır?” sorusu üzerinden incelenmiştir.

Bu projede esas alınan bilgiler, büyük oranda bizzat hadis metinlerinden elde edilmiştir. Şöyle ki, hadislerin 1./7. asra tekabül eden kısımlarında çoğu kere bir hadisin sahâbîden tâbiye geçiş hikâyesi bulunur. Klasik dönemde daha çok “kıssa” diye adlandırılan bu bilgilerin sistematik olarak incelenmesi, hem ilgili rivayet hakkında hem de döneme ilişkin birçok önemli ipuçları sunar. Modern hadis araştırmacıları tarafından sebebü îrâdi’l-hadîs yani “hadislerin 1./7. asırda sahâbîler (veya tâbiûn) tarafından söylenme sebebi” olarak adlandırılan bu olgu, hadislerin söz konusu asırda rivayet bağlamı hakkında oldukça önemli bilgiler verir. Bu projede büyük ölçüde bu veriler kullanılmış, ilgili dönemi söz konusu eden ricâl bilgileri de incelenerek 1./7. asırdaki hadis rivayetinin mahiyeti netleştirilmeye çalışılmıştır. Elde edilen bulgular, aşağıda detaylı bir şekilde açıklanacağı üzere, “Sistemli hadis rivayeti”, “Yarı sistemli hadis rivayeti” ve “İhtiyaca binaen hadis rivayeti” gibi çeşitli kavramların üretilmesine zemin hazırlamıştır. Böylece bu projede, hadis tarihinde henüz gündeme getirildiği bilinmeyen yeni bakış açıları sunmaya çalışılmıştır.

Sahâbîlerin meslek-rivayet ilişkilerinin incelendiği çalışmada herhangi bir sahâbînin mesleğinin veya şahsî özelliklerinin, rivayet ettiği hadislerle ilgisinin olup olmadığı konusu ele alınmıştır. Zira bazı hadislerin o konuda uzman olan sahâbîler tarafından nakledildiği, sonraki neslin hadis öğrenmek için meslek veya ilgileri bilinen sahâbîlere yöneldiği görülmüştür. Seyit Ali Güşen tarafından hazırlanan bu çalışmada meslekleri bilinen bazı sahâbîler tespit edilerek onlardan gelen rivayetlerin sahip oldukları meslekler ile ilgisinin mahiyeti ve bu rivayetlerin diğer sahâbîlerden gelen metinlerden farklılık arz edip etmediği araştırılmıştır.

Projenin Şîa boyutunda ise özellikle Ehl-i sünnet ile Şîa arasında polemik konusu olmuş bazı rivayetler üzerinden, mezheplerin kendi durumlarını meşrulaştırmak için bağlam inşasına gidip gitmedikleri tetkik edilmiştir. Zira mezheplerin, ön kabullerini meşrulaştırmak adına hadis uydurmanın yanı sıra rivayete yeni bir bağlam kurgulamak ya da bağlamı hazfetmek gibi uygulamalara gittikleri görülmektedir. Muhammed Enes Topgöl tarafından araştırılan bu konuda Ehl-i sünnet ve Şîa'da müşterek olarak nakledilen temsil gücü yüksek bazı rivayetlerin her iki çevrede nasıl zikredildikleri ortaya konmaya çalışılmıştır.

Hadis rivayet tarihinin doğru anlamlandırılması amacıyla yapılan bu proje için TÜBİTAK'a başvurulmuş ve 3001 numaralı destek programı kapsamında desteklenmeye uygun görülmüştür. Planlanan süre esnasında projenin bir ürünü olarak Bekir Kuzudişli tarafından *İlk Asır Hadis Rivayetinde Bağlam: Sebebü îrâdi'l-hadîs* kitabı kaleme alınmıştır. Hâlihazırda, bu kitabın basımını Klasik Yayınları üstlenmiş olup editöryal süreç devam etmektedir. Seyit Ali Güşen'in araştırması ise "Sahâbîlerin Hadis Rivayetinde Mesleklerin Etkisi" adıyla bir makaleye dönüşmüştür. Şu anda *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*'nde hakem sürecinde olan makalenin, 2019 Güz sayısında yayımlanması beklenmektedir. Muhammed Enes Topgöl'ün bu proje vesilesiyle kaleme aldığı "Sünnî-Şîî İkilemine Farklı Bir Bakış: Yeniden İnşâ Edilen Hadis Bağlamları" adlı makalesi ise İslâm Araştırmalar Dergisi'nde (41/2019, 45-83) yayımlanmıştır. Bu noktada Muhammed Enes Topgöl'ün projede görev alanı olan makaleyi zamanlanan süreden daha önce bitirdiği, hak kazandığı TÜBİTAK bursu ile yurt dışına çıkabilmesi için de projeden ilişkisinin kesilmesi gerektiğinden dolayı başarılı bulunarak görevinin sonlandırıldığı belirtilmelidir. Bu zaman diliminde projeye katkı veren her iki bilim insanına ve bu çalışmaları 116K689 no'lu proje kapsamında destekleyen TÜBİTAK'a teşekkür ederim.

Bekir Kuzudişli

İÇİNDEKİLER

Özet.....	vi
Giriş.....	1
1. Literatür Özeti.....	2
1.1 Genel Kaynaklar.....	2
1.2 Özel Kaynaklar.....	3
2. Gereçler.....	5
3. Kavramlar.....	5
3.1 Bağlam.....	5
3.2 Sebebü îrâdi'l-hadîs.....	7
4. Metod.....	8
5. Bulgular.....	10
5.1 Tedvîn öncesi ve sonrası hadis rivayetinin mahiyeti.....	11
5.2 Üretilen Kavramlar.....	15
5.3 Hadis tarihinde gündeme getirilen yeni konular.....	19
5.4 Sünnî-Şîî hadislerde bağlam.....	24
6. Sonuç.....	26
Kaynaklar.....	28

Özet

Bu projede 1./7. asırda hadislerin rivayet bağlamları merkeze alınarak hadislerin anılan yüzyılda sonraki nesillere nasıl intikal ettiği meselesi araştırılmıştır. Projede öncelikle 1./7. asrın sonunda gerçekleşen tedvîn öncesi ve sonrası hadis rivayetinin farklı olduğu ileri sürülmüş, tedvîn öncesi hadis rivayetini, sonrasında ayıran özellikleri tespit edilmiştir. Hayatla iç içe olan tedvîn öncesindeki rivayet yapılarının daha iyi anlaşılması için “yarı sistemli hadis rivayeti” ve “ihtiyaca binaen hadis rivayeti” terimleri geliştirilmiştir. Tedvin sonrası hadis rivayeti için ise “sistemli hadis rivayeti” terimi kullanılmıştır.

1./7. asırdaki hadis rivayetinin özelliklerini anlamak için hadis metinleriyle birlikte zikredilen, genel olarak da hadislerin girişlerinde bulunan bilgilerden istifade edilmiştir. Zira modern hadis araştırmacıları tarafından sebübü îrâdi'l-hadîs olarak adlandırılan bu bilgilerin bize 1./7. asırda yaşanan fitne olayları, idareciliğin hadis rivayetindeki rolü, sahâbîlerin mesleklerinin veya özel ilgilerinin rivayetlerine etkisi gibi konularda önemli bilgiler sunduğu gözlemlenir. Öte yandan hadislerin bağlamları rivayetlerin anlaşılması bakımından da önemli olduğu için aynı hadisin Şîî ve Sünnî çevrelerce farklı bağlamlarda zikredilip edilmediği konusu etüt edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Sebübü îrâdi'l-hadîs, sistemli hadis rivayeti, yarı sistemli hadis rivayeti, ihtiyaca binaen hadis rivayeti, sahâbe meslekleri, Şîa ve Ehl-i sünnet.

Abstract

This project has aimed to study about narration of the *al-hadîth* from the 1./7. century to the later generations by focusing on the context of transmission. In this project, it is argued that narration of *al-hadîth* before and after *al-Tadwîn* is different, then it is investigated features of narration relating to both periods. In order to understand charecter of pre-*al-Tadwîn*, “narration of *al-hadîth* with necessity” an “semi-systematic *al-hadîth* narration” terms have been developed. “Systematic *al-hadîth* narration” has been used for narration after *al-Tadwîn*.

In order to understand features of *al-hadîth* narration in the 1./7. century, it was benefited from information narrated with *al-hadîths* and generally found in the entries of them. For, it is observed that this kind of information named by modern scholars as *sabab al-îrâd al-hadîth* points us very important information relating to topic of civil war, role of governance to *al-hadîth* narration, effect of companion's jobs or their special interest's to their transmissions etc. Likewise because context of *al-hadîth* is important for understanding of

narration, it was studied whether or not the same *al-hadīth* had been transmitted in different contexts by *Shī'ī* and *Sunnī* aspects.

Keywords: *Sabab al-irād al-hadīth*, systematic *al-hadīth* narration, semi-systematic *al-hadīth* narration, narration *al-hadīth* with necessity, Companions' jobs, *al-Shī'a* and *Ahl al-Sunnah*.

Giriş

Hadis tarihinde 1./7. asır diğer birçok konuda olduğu gibi hadis rivayetinde de kendine özgü bazı özelliklere sahip olduğu için daha fazla özen gösterilmesi gereken bir zaman dilimi olarak belirlenebilir. Dolayısıyla bu asrın hadis rivayetine bakan yönünün çeşitli açılardan incelenmesi önem arz etmektedir. Sahâbenin ve birçok tâbiînin hayatta olduğu bu zaman dilimine dair özellikle sahâbeyi merkeze alan Nevzat Âşık'ın *Sahâbe ve Hadis Rivayeti*, Bünyamin Erul'un *Sahâbenin Hadis Anlayışı* ve Mehmet Efendioğlu'nun *Sahâbeye Yöneltilen Tenkitler* gibi çeşitli araştırmalar yapılmasına rağmen özel olarak bir hadisin sahâbeden tâbiûna nasıl geçtiği sorusuna odaklanan kapsamlı bir araştırmanın telif edilmediği dikkat çekmektedir. Bundan da öte özellikle tedvîn faaliyetinin hadis rivayetini nasıl etkilediği, öncesinde ve sonrasında hadis naklinin mahiyetinin farklı olup olmadığı sorularının cevaplanması gerekmektedir. Günümüzde hadis tarihine yönelik kaleme alınan veya bu dönemle özel olarak ilgilenen çalışmaların genelinde tedvîn, Ömer b. Abdülaziz'in valilere gönderdiği bir mektupla hadisleri toplama emri verdiği, Medine valisi Ebû Bekir b. Hazm'ın bunları topladığı, ancak bu emri asıl yerine getiren şahsın İbn Şihâb ez-Zührî olduğu şeklindeki bilgilerle yetinilmesi tedvîn hakkında daha fazla çalışma yapılmasını zorunlu kılmaktadır. Zira burada sorulması gereken esas soru, tedvînin yukarıda zikredilen bilgilerin yanı sıra muhaddislere ilmî manada bir değişim kazandırıp kazandırmadığı meselesidir.

Bu projede *İlk Asırda Hadis Rivayetinde Bağlam: Sebebü îrâdi'l-hadîs* adlı kitap çalışmasıyla bir hadisin sahâbeden tâbiûna nasıl geçtiği ve 1./7. asırda hadis rivayetinde bağlamın etkisinin ne olduğu sorularının yanı sıra tedvîn öncesi ve sonrası hadis rivayeti arasında fark bulunup bulunmadığı meselesi etüt edilmiştir. Bu hususun açıklığa kavuşturulması, tedvîn öncesi rivayetin mahiyetinin bilinmesine ve söz konusu dönemdeki rivayetin süreklilik arz eden ilmî halkalarda mı yoksa olaylar oldukça hayatın akışı içerisinde mi gerçekleştiği gibi meselelerin anlaşılmasına yardımcı olacaktır. Aynı husus, sahâbîler ile rivayet ettikleri hadisler arasında konu itibarıyla bir uyum bulunup bulunmadığı meselesinde de dikkat çekmektedir. Bunu araştırmak üzere Seyit Ali Güşen, "Sahâbîlerin Hadis Rivayetinde Mesleklerin Etkisi" konusunu ele almıştır. Böylece tedvîn öncesi hadis rivayeti açısından 1./7. asırda hadislerin nakli ile sosyal yapı arasındaki ilişkinin daha dar bir çerçevede incelenmesi fırsatı yakalanmıştır.

Hadislerin rivayet bağlamı ve nasıl bir fonksiyon icra ettiği meselesi hem Ehl-i sünnet hem de Şîî kaynaklarda zikredilen ve mezhebî farklılıkları yansıtan hadisler açısından da önemli görünmektedir. Yukarıdaki çalışmalara göre nispeten farklı bir zemine dayanan bu konu, Şîa hakkında birçok yayını bulunan Muhammed Enes Topgöl tarafından “Sünnî-Şîî İkilemine Farklı Bir Bakış: Yeniden İnşâ Edilen Hadis Bağlamları” başlığı ile etüt edilmiştir. Böylece Sünnî kaynaklarda zikredilmeyen veya sadece Şîî eğilimle bazı râviler tarafından aktarılan hadislerin bağlam bilgilerinin Şîî kaynaklarda kullanımları açığa çıkarılmaya gayret edilmiştir.

Neticede, her üç çalışma vesilesiyle 1./7. asırdaki hadis rivayetinin mahiyeti farklı açılardan ortaya konmaya çalışılmış, gerek dönemin gerekse bu zaman diliminde hadis rivayetinin ne olduğuna yönelik değerlendirmeler yapılmasına özen gösterilmiştir.

1. Literatür Özeti

Projedeki çalışmalarda literatür, hadis ve ricâl kaynaklarını kapsayan genel ve konuya dair yapılan çalışmaları esas alan özel olmak üzere ikiye ayrılabilir.

1.1 Genel Kaynaklar

Kavramlar kısmında zikredileceği üzere sebebi îrâdî'l-hadîs bizzat hadis metinleriyle birlikte bulunduğu için merfû hadisleri toplayan eserler rivayet bağlamlarını araştırmak için birinci derecede öneme sahip kitaplardır. Ancak hadis kitapları oldukça geniş ve kendi içinde telif açısından farklı özelliklere sahip olduğundan dolayı bu çalışma Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'i ile kayıtlanmıştır. Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inin seçilmesinde bir kısmı müsned tarzından, bir kısmı da anılan kitaptan kaynaklanan bazı önemli özelliklerin etkili olduğu belirtilmelidir. Diğer telif türlerine karşı müsned türünün tercih edilmesinin iki temel gerekçesi şunlardır. 1. Buhârî'nin *el-Câmî*'i ve diğer sünen tarzı eserlerde sıkça görülen takti' yani müellifin bir hadisin konuyu ilgilendirdiği kadarki kısmı alması uygulamasına karşın müsned türü eserler, daha önceki râviler tarafından takti' edilenler hariç, bu uygulamaya pek fazla yer vermez. 2. Müsned tarzı eserler sahâbe esasına göre düzenlendikleri için bir sahâbînin rivayetlerini toplu olarak okumak o sahâbînin öncelikleri, kişiliği, hadis rivayeti ve diğer konularda ipuçlarını görmeyi kolaylaştırmaktadır. Bunların bir arada görülmesi müsned türü eserlerde mümkün olmaktadır. Müsned türü kitaplar arasında Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inin seçilmesinin de iki gerekçesi bulunmaktadır. 1. *Müsned*, *Kütüb-i sitte* öncesi yazılmış bir kaynaktır ve *Kütüb-i Sitte*'deki yer alan hadislerin asılları genel itibarıyla *Müsned*'de bulunmaktadır. 2. Şuayb Arnavut ve ekibi *Müsned*'in hadislerini geniş bir

şekilde tahrîc etmişler ve hadislerin sıhhat derecelerini belirlemişlerdir. Böylece hadisin diğer tarîklerini kontrol etme ve sıhhatine dair bir kanaat edinme imkanı elde edilmiştir. Bunun dışında *Kütüb-i Sitte* öncesinde yazılmış, Abdürrezzâk ve İbn Ebî Şeybe'nin *Muşannefleri* başta olmak üzere diğer eserlerden da istifade edilmiştir ancak bu kitaplar mevkûf ve maktu' hadisleri de yoğun bir şekilde ihtiva ettiği için müsned tarzı eserlerin daha kullanışlı olduğu görülmüştür. Zira yukarıda da ifade edildiği gibi sebep-i îrâdlar merfû hadislerle birlikte zikredilmekte, genel olarak da rivayetin girişlerinde bulunmaktadır. Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde bulunmayıp da diğer müsned eserlerde veya câmi', musannef ve sünen tarzı kitaplarda görülebilecek bazı bilgiler ise Şuayb Arnavut ve ekibi tarafından yapılan *Müsned* tahriçlerinin yanı sıra Beşşâr Avvâd Ma'rûf gözetiminde kaleme alınan *el-Müsnedü'l-muşannefü'l-mu'allel* adlı eser kullanılarak telafi edilmeye çalışılmıştır. Bu kitap 23 hadis kaynağını bir araya getirmesi, her bir sahâbînin müsnedini kendi içinde konularına göre tasnif etmesi ve varsa illetlerine dair bilgilere yer vermesi açısından dikkat çekicidir. Özellikle sebep-i îrâdlarında önemli bilgilerin yer alması öngörülen sahâbîlerin hadisleri bu eserden taranmıştır.

Erken dönem hadis kaynaklarının yanı sıra biyografi eserleri de araştırılan sahâbîlerin ya da râvilerin ayrıntılı hayat hikayelerinin ve eğilimlerinin görülmesi bakımından önemlidir. Söz konusu şahıslar büyük oranda Zehebî'nin *Siyer*'i ile İbn Hacer'in *İşâbe*'si esas alınarak araştırılmıştır. Şahıslar hakkında daha detaylı bilgi edinmek istenildiğinde ise İbn Sa'd'ın *Tabakât*'ı ile birçok rivayeti bir araya getiren İbn Asâkir'in *Târîhu medîneti Dimaşk*'ına müracaat edilmiştir. Bunlar dışında Buhârî'nin *et-Târîhu'l-kebîr*'i, İbn Ebî Hâtim'in *el-Cerh ve't-ta'dîl*'i, Mizzî'nin *Tehzîbü'l-Kemâl*'i ve İbn Hacer'in *Tehzîbü't-Tehzîb*'i gibi tarih ve ricâl edebiyatı da geniş ölçüde kullanılmıştır.

Bağlam bilgisinin Sünnî ve Şîî kaynaklardaki değişimini esas alan Muhammed Enes Topgöl'ün çalışmasında ise yukarıdaki kitapların yanı sıra doğal olarak Şîî kaynaklar esas alınmıştır. Şîa'nın dört temel kaynağı, Küleynî'nin *el-Kâfî*'si, Şeyh Sadûk diye meşhur İbn Bâbeveyh'in *Men lâ yahduru'ha'l-fakîh*'i ve Tûsî'nin *Tehzîbü'l-ahkâm* ile *İstibşâr* adlı eserleri dikkate alınmıştır. Ayrıca ricâl kaynakları arasında da Keşşî'nin *Ricâl*'i başta olmak üzere Necâşî ve Tûsî'nin *Ricâl*'leri ile Hûî'nin *Mu'cemü ricâli'l-hadîs* adlı eserleri kullanılmıştır.

1.2 Özel Kaynaklar

1./7. asırda bağlam bilgisini konu edinen sınırlı sayıda eser arasında sebebü îrâdi'l-hadîsi ilk defa gündeme getiren şahıs Filistinli muhaddis Nizâr Reyyân'dır. O,

“Esbabü vürûdi'l-hadîsi'n-Nebevî ve îrâdihi” adlı makalesinde kavramın tanımı ve çerçevesi hakkında bilgi vermiş ve Müslim'in *Sahîh*'ine yazdığı *İmdâdü'l-mün'im* adlı şerhinde hadisleri çeşitli yönleriyle açıklarken sebabü îrâdi'l-hadîsi alt başlık olarak zikretmiştir. Yakın zamanda Esmâ İbrahim tarafından doktora tezi olarak kaleme alınan *Sebebü îrâdi's-şahâbiyyi'l-hadîs* tezi de önemlidir. Arap aleminde yazılan bu iki çalışma kendi başlarına önemli olmakla birlikte onlar hadis tarihi ve hadislerin rivayeti açısından sebab-i îrâd bilgilerinin fonksiyonlarına yoğunlaşmamıştır. Nizâr Reyyân'ın kaleme aldığı Müslim şerhinde sadece yeri geldikçe hadislerin rivayet sebeplerine dikkat çekildiği, bunun dışında herhangi ek bir değerlendirme yapılmadığı görülmektedir. Esmâ İbrahim'in tezi ise sebab-i îrâdların, hadislerin fikhî hükümlerinin anlaşılmasına katkısını söz konusu etmektedir. Bu nedenle onun da ilgili kavramın hadis rivayetine etkisini amaç edinmediği ifade edilebilir. Bununla birlikte her iki çalışmadan da sebabü îrâdi'l-hadîsin mana olarak klasik kaynaklarda kullanımı, çerçevesi ve önemi konusunda istifade edilmiştir.

Hadislerin 1./7. asırdaki rivayet sebepleri hakkında Türkiye'de son zamanlarda yeni çalışmalar kaleme alınmaya başlanmıştır. 2008 yılında yayımladığımız “Bölgelere Göre ‘Men Kezebe aleyye...’ Hadisinin Rivayet Seyri” makalesi, rivayetlerin girişinde yer alan bilgilerin, söz konusu hadisin sahâbîler tarafından farklı bölgelerde hangi amaçla nakledildiğini tespit edebilme açısından ne kadar kullanışlı olduğunu göstermiştir. Sonrasında Mustafa Işık tarafından kaleme alınan “Sebebü zikri'l-hadîs Bağlamında ‘Men Kezebe Aleyye’ Örneği” makalede benzer konuya dikkat çekilmiştir. Ancak bu makalede de sadece sebabü zikri'l-hadisin tanımı yapıлып “Men kezebe aleyye...” hadisinin hangi vesilelerle nakledildiği gösterilmiş, ancak bu bilgilerin 1./7. asırda hadis rivayetinin genel seyrine etkisi incelenmemiştir. Yaşar Ünlü'nün sebabü îrâdi'l-hadîs konusundaki doktora tezi devam etmekte olup bu çalışmadan “Sahâbenin Hadis Rivayetine Etki Eden Unsurlar -Bir Giriş Denemesi-” adlı tebliği vasıtasıyla haberdar olunmuştur. Doktora tezi olması hasebiyle bu araştırmanın önemli sonuçlara ulaşması beklenirse de adı geçen tebliğde Yaşar Ünlü sadece sebabü îrâdi'l-hadîsin dönemi anlamak açısından önemini vurgulamış ancak buradan elde edilen bilgilerin hangi alanda istimal edeceğine dair bir fikir beyan etmemiştir. Bu tebliğin müzakeresi tarafımızdan yapılmış olup orada ilgili bilgilerin hadislerin rivayet tarihi, anlaşılması ve sübutuna dair ne ifade ettiğinin belirlenmesi gerektiği vurgulanmıştır. Son olarak Serkan Demir, esbâbü vürûdi'l-hadîs konusunda yaptığı doktora tezi de önemli olup bağlama dikkat çeken mühim bilgiler ihtiva etmektedir. Ancak bu projede daha çok sebabü îrâdi'l-hadîs konusu ele alındığından Serkan Demir'in tezinin nispeten daha farklı bir alana yoğunlaştığı söylenebilir.

Abdullah Taha İmamoğlu'nun "Sahâbe Rivayetinde Algıda Seçicilik Unsuru: – Râfî' b. Hadîc Örneği–" adlı tebliği, Seyit Ali Güşen tarafından araştırılan sahâbî mesleklerinin hadis rivayetine etkisini araştıran makale açısından önemli bir referanstır. Güşen'in çalışmasında ilgili bakış açısı daha da geliştirilmiş, sahâbîlerin meslekleriyle naklettikleri hadisleri daha fazla örnek üzerinden karşılaştırılmıştır. İlgili makalede Elnure Azizova'nın *Hiz. Peygamber Döneminde Çalışma Hayatı ve Meslekler* adlı eserinden dönemdeki sahâbe mesleklerinin tespit edebilmek için azami derecede istifade edildiği belirtilmemiştir.

Muhammed Enes Topgöl'ün araştırma konusu olan Sünnî ve Şîî ortak hadislerindeki bağlam kullanımında ise özel bir çalışma tespit edilememiştir. Bununla birlikte bazı örnekler incelenirken varsa konu hakkında kaleme alınmış müstakil eserlerden istifade edildiği belirtilmelidir. On iki halife/imam rivayetlerinin Sünnî ve Şîî kaynaklarda kullanımı incelenirken 4./10. asır Şîî müelliflerinden biri olan Hazzâz'ın on iki imam rivayetine hasrettiği *Kifâyetü'l-eşer fi'n-nuşûş 'ale'l-eimmeti'l-işnâ aşer* çalışması bu duruma örnek olarak verilebilir.

2. Gereçler

Araştırma kapsamında alınan iki bilgisayar ile projenin tamamlanması için teknik destek mümkün olmuş, içinde on binden fazla kitap barındıran el-Mektebetü's-Şamile ve benzeri programlardan azami derecede ve hızlı bir şekilde istifade edilmiştir. Bazı kitapların ve bilgilerin pdf'leri için harici belleklerden istifade edilmiş ve akademisyenler arasında bilgi paylaşımı için yazıcılar kullanılmıştır.

3. Kavramlar

Bu projede birçok çalışmada kullanılan çeşitli kavramlardan istifade edildiği gibi bazı kavramların üretilmesine veya geliştirilmesine çalışılmıştır. Üretilen kavramlar bulgular kısmında detaylı bir şekilde inceleneceği için burada genel kavramların bu çalışmada hangi çerçevede kullanıldığı anlatılacaktır.

3.1 Bağlam

Modern çalışmalarda oldukça sık karşılaşılan ve birçok farklı tanımlamaları yapılan bağlam iç ve dış olmak üzere ikiye ayrılır. Bağlam teorisine göre anlaşılmalı çalışılan bir cümlelerin metin bütünlüğünü ve metnin söylendiği ortamı dikkate almak gereklidir. Buna göre her bir cümle bulunduğu metin içinde diğer cümleler ile birlikte değerlendirilir ki "iç bağlam" ile kastedilen husus budur. Söz konusu metnin, söylendiği ortamdaki şahısların ona yükledikleri anlam, kültürel ve sosyal şartlar ışığında değerlendirilmesi ise "dış bağlam"ı oluşturur (bk. Agitoğlu, 2015, 170-184; Güman, 2013, 29). Bu projede bağlam ifadesi ile daha çok ikinci anlam

kastedilmektedir. Ancak bu bağlamın tefsir ve hadis gibi ilimlerde nereye tekabül ettiği ve nasıl bilinebileceği sorusu önemlidir.

Modern dönemde İslâmî ilimlerde en fazla çalışma alanlarından birini oluşturan bağlam, Kur'ân ilimlerinde esbâbü nüzûli'l-Kur'ân; hadis ilimlerinde ise esbâbü vürûdi'l-hadîs ile ilişkilendirilmektedir. Genel olarak söylemek gerekirse, her iki ilim Kur'ân'ın iniş, hadislerin söylenme sebeplerini ortaya koyarak onların daha iyi anlaşılmasına vesile olmaktadır. Bununla birlikte modern kullanımda bağlamın, bir sözün söylenme sebebinden daha geniş bir içeriğe sahip olduğu görülmektedir. Bunu âyet ve hadise uyarlayacak olursak bağlam ile sadece onların iniş veya söylenme sebeplerini değil bir bütün olarak ilgili dönemin ortamının dikkate alınmasını gerektirdiği söylenebilir. Bu durumda bir hadisin anlaşılması için o hadisin söylenme sebebiyle yetinilmeyecek sözün söylendiği bütün ortamın dikkate alınması gerekecektir. Esbabü vürûdi'l-hadîs ilmi sadece hadislerin söylenmesine vesile olan rivayetlerle sınırlanmayıp söz konusu modern kullanımdaki bağlamla özdeşleştirilmekte (Köktaş, 2005, 142 vd.) ya da içtihad ile bir hadisin sebep-i vürûdunun bulunabileceği belirtilmektedir (Zeynülabidîn, 2006, 158 vd.). Buna karşın sebep-i nüzûl veya sebep-i vürûd'un tanım veya kullanımlarına bakıldığında âyet veya hadisle onun inişine ya da söylenmesine sebep olan olay arasındaki ilişkinin açık olmasına dikkat edildiği görülür (Dihlevî,1987, 96; Serinsu, 2008, 53-55). Bu ilişkinin bulunabilmesi daha sonraki asırlarda yaşayan şahısların içtihadıyla değil nüzûl veya vürûda şahitlik eden sahâbîler vasıtasıyla olacaktır. Bu yüzden "hadislerin hangi sebeplerle söylendiği reyle değil rivayetle bilinir" denilmiştir (Şâkir, t.y.,106).

Bu projede yer alan *İlk Asır Hadis Rivayetinde Bağlam: Sebebü îrâdi'l-hadîs* adlı kitap ile "Sahâbîlerin Hadis Rivayetinde Mesleklerin Etkisi" adlı makalede bir hadisin 1./7. asırdaki rivayet edilme sebebi belirlenirken sahâbe ya da tâbiûndan gelen rivayetlerin esas alındığı ve sadece sosyal şartlar veya olaylardan hareketle herhangi bir tespite gidilmediği belirtilmelidir. Zira herhangi bir rivayete dayanmaksızın yapılan bu tür bir çıkarım çağdaş bir araştırmacının 1./7. asır hakkındaki genel bilgilerinden hareketle aslında kendi görüş ve düşüncelerini bağlam olgusu adı altında dile getirmesi ya da hadisleri yanlış bir bağlama yerleştirmesi tehlikesini barındırmaktadır. Dolayısıyla hadislerin rivayet edilme sebebi belirlenirken o dönemde yaşayan sahâbî ve tâbiûnin şahitliğine dayanmanın daha doğru bir tutum olacağı ileri sürülebilir.

"Sünnî-Şîî İkilimine Farklı Bir Bakış: Yeniden İnşâ Edilen Hadis Bağlamları" makalesinde ise bağlam kavramı büyük oranda hadislerin vürud sebepleri

çerçevesinde kullanılmıştır. “Bağlam inşası” ya da “yeni/den inşa edilen bağlam” tabirleriyle ise konuşmanın ilk gerçekleştiği andaki tarihî çerçevenin hazfedilerek ilgili sözün/hadisın bir hâdise, fikir veya tepki etrafında yeni ve işlevsel bir anlatı içerisine yerleştirilmesi kastedilmiştir (Topgöl, 2019, 48). Bu durum bazen “Bağlam değişimi” tabiriyle de karşılanmıştır (Topgöl, 2019, 48). Ancak burada Şîî hadislerin yapısı gereği bağlamın 1./7. asırla sınırlandırılmasının mümkün olmadığı bilinmelidir. Zira Şîî râviler için bir sözün masum imamla Hz. Peygamber’e atfı aynı olduğu için bir hadisin sahâbe ile Hz. Peygamber arasındaki bir diyalogdan alınıp 2./8. asırdaki bir imam ile ashâbı arasındaki bir diyalog şeklinde sunulması mümkündür. Bu iki durum Sünnî hadis açısından farklı sonuçlar doğuruyorsa da Şîî anlayış açısından bağlayıcılık olarak aralarında bir fark bulunmamaktadır.

Bu noktada proje boyunca kullanılan bağlam ile Batıda gelişen bağlamcılık teorisinin farklı olduğu kaydedilmelidir. Çünkü Batıda gelişen bağlamcılık teorisi gerçek anlamı yakalamak için kendisine başvurulacak bir unsur olmanın ötesinde, iyi ve doğrunun kavranmasında aslî bir merci kabul edilmektedir. Başka bir deyişle bağlamcılık anlayışında, iyi ve kötünün ancak bağlamla belirleneceği vurgusu dikkat çekmektedir. Dolayısıyla bir ifadenin doğruluk ve hakikat değeri bağlama göre değişiklik arz edecektir. Buna karşılık klasik İslâm düşüncesinde bağlam dikkate alınmakla birlikte, değişmez hakikatlerin varlığı nedeniyle ona nihai merci görevinin verilmediği, hükümlerin anlaşılmasında bağlamın bir vasıta olarak kabul edildiği görülmektedir (Görgün, 2004, 66-70; Kuvancı, 139-158).

3.2 Sebebü îrâdi’l-hadîs

Klasik kaynaklarda yer almayan sebebü îrâdi’l-hadîs kavramı, bu projede “bir sahâbî ve tâbiînün bir hadisi nakletme sebepleri ya da bir hadisi naklederken zikrettiği açıklamalar” anlamında kullanılmaktadır. Ancak sahâbîlerin bir hadisi nakletmesine sebep olan hususların veya açıklamalarının Hz. Peygamber’in vefatından sonra olması ve merfû hadislerle birlikte zikredilmesi kriter olarak belirlenmiştir. Bu durumda sebebü vürûdi’l-hadîs, Hz. Peygamber zamanında bir hadisin söylenme sebepleri anlamına gelirken, sebebü îrâdi’l-hadîs ile onların sahâbe ve tâbiûn dönemindeki nakledilme sebepleri ve bununla ilgili açıklamalar kastedilmektedir.

Yukarıda işaret edildiği gibi sebebü îrâdi’l-hadîs kavramına klasik dönem eserlerinde rastlanmasa da aynı olguyu anlatmak için “zikru’l-kıssa” tabirinin kullanıldığı görülür. Örneğin İbn Hanbel’in *Müsned*’inde bazen “fezekera’l-kıssa/kıssayı zikretti” ifadesiyle sebeb-i îrâd bilgilerinin özetle verildiği

görülmektedir. Bununla birlikte söz konusu kavramın sebebü îrâdî'l-hadîse münhasır olmadığı ancak onların hadislerin rivayet sebeplerini içine alacak şekilde kullanıldığı hatırdâ tutulmalıdır. Klasik dönemde bir kavram şeklinde olmasa da hadislerin rivayet sebebine denk gelecek şekilde “sebebü tahdîs” (İbn Hacer, t.y., II, 13; II, 389, 493) ve “sebebü kavli (fûlân)” İbn Hacer, t.y., II, 13; VIII, 572) gibi kullanımlara rastlamak mümkündür.

Çağdaş ilim adamlarından Muhammed Ebû Şühbe'nin sebebü îrâdî'l-hadîs yerine sebebü zikrî'l-hadîs kavramını tercih ettiği görülür (Ebû Şühbe, 1983, 468). Ayrıca sebebü rivâyeti'l-hadîs kullanımı da bulunmaktadır (Demir, 2016, 27). Bu projede yer alan çalışmalarda genel olarak söz konusu kavram sebebü îrâdî'l-hadîs (ç. esbâbü îrâdî'l-hadîs) şeklinde kullanılmıştır. Türkçe ifade edilmek istendiğinde ise genel olarak “hadisin rivayet sebebi” tamlaması tercih edilmiştir.

Burada sebebü îrâdî'l-hadîs'in hangi zaman dilimini kapsadığının da belirtilmesi gerekir. Yukarıda “Hz. Peygamber'den sonra” ifadesinden anlaşılacağı üzere söz konusu kavramın başlangıç sınırında pek bir sorun görünmez. Bu çalışmada 1./7. asrın nihayeti ise son sınır olarak belirlenmiştir. 1./7. asrın sonunda resmî tedvînin başlamasının bu sınırlamada belirleyici olduğu belirtilmelidir. Zira ileride söz konusu edileceği üzere tedvîn faaliyetinin hadis rivayetini nispeten farklı bir yapıya büründürdüğü iddiası kabul edildiğinde bu sınırlandırmanın işlevsel olduğu görülecektir. Bununla birlikte sosyal bilimlerde değişimler belirli bir zaman aldığı için sebebü îrâdî'l-hadîslerin zaman zaman 2./8. asrın ilk yarısına taşması mümkündür.

Bu noktada Şîî hadis literatürünün farklı olması nedeniyle sebebü îrâdî'l-hadîslerin de zaman olarak daha çok 2./8. asra tekabül edeceği belirtilmelidir. Zira Şîa'da kendisinden en çok hadis nakledilen ve 1./7. asrın sonu ile 2./8. asrın ilk yarısında yaşayan Muhammed el-Bâkır ve Ca'fer es-Sâdık'ın sözleri de birer hadis sayıldığı için onlardan alınan hadislerin sonraki nesle intikal etmesi genel olarak 2./8. asırda gerçekleşecektir.

4. Metod

Projede dokümantasyon metodu ile veri toplama ve bu verilerin analizi metodu kullanılmıştır. Bu projenin ana çalışmasını oluşturan *İlk Asır Hadis Rivayetinde Bağlam: Sebebü îrâdî'l-hadîs* kitabında genel olarak rivayetlerin girişlerinde yer alan hadislerin rivayet sebeplerini toplayıp belirli konular altında tasnif etmeye ve bu bilgilerden hareketle 1./7. asırdaki hadis tarihini yeniden değerlendirmeye

alışılmıştır. Ancak sebabü îrâdî'l-hadîs konusunda metinlerden elde edilen bilgilerin her biri aynı değerde olmadığı için temsil gücü yüksek olan hususlara daha fazla odaklanılmıştır. Zira sebab-i îrâdların bazıları, bir sahâbînin sorulan soruya hadisle cevap vermesinde olduğu gibi sürekli tekrar eden genel bir yapının sadece bir parçası iken, bazıları bir sahâbînin cevap verirken dönemi anlatan genel ifadeler kullanması veya söz konusu dönemde yaygın olan bir uygulamaya atıfta bulunması gibi farklı unsurları da bünyesinde taşır ve pek çok açıdan daha fazla öneme sahiptir. Örneğin Sâbit el-Bünânî'nin, Abdullah b. Ömer'e "Küpte yapılan (cer) nebizi yasaklandı mı?" sorusunu yönelttiği, İbn Ömer'in de "Evet! Öyle söylediler" cevabına karşın Sâbit'in ona, "Ebû Abdurrahman (İbn Ömer)! Sen bunu Allah Resûlü'nden işittin mi?" şeklindeki sorusunu yönelttiği diyalogda böyle bir durum görülmektedir. Zira Sâbit el-Bünânî diyalogun sonunda "O gün beni Abdullah b. Ömer'in elinden Allah kurtardı. Çünkü sahâbîlerden birine "Sen bunu Hz. Peygamber'den işittin mi?" diye sorduğunda kızar ve o adamı artık hasım bilirlerdi" demiştir (İbn Hanbel, 2001, IX, 96, 347). Dikkat çekeceği üzere bu tâbiûnün önemli âlimlerinden biri olan Sâbit el-Bünânî'nin dönemi anlatan önemli bir ifadesi olduğu için derinlemesine araştırılması ve bu durumun hadis tarihi açısından ne anlam ifade ettiği konusuna odaklanması gerekmektedir.

Seyit Ali Güşen'in makale çalışmasında ise bir mesleğe nispet edilen sahâbîlerin naklettikleri hadisler tespit edilmiş ve söz konusu hadislerin muhtevası ile sahâbînin mesleği arasında bir ilginin olup olmadığı ortaya konmaya çalışılmıştır. Yukarıda zikredilen her iki eserde de birçok örnek görölmesine rağmen bunların tamamının metne yansıtılması mümkün olmadığı için önemli olanların örnekleme yöntemiyle okuyucuya sunulduğu belirtilmelidir.

Muhammed Enes Topgöl'ün çalışmasında ise Sünnî ve Şîî mezheplerinde bağlamın kullanımı meselesi esas alındığı için öncelikle her mezhebin temel kaynaklarında bağlamıyla yer alan hadislerin tespiti yapılmıştır. Sünnî ve Şîî rivayetler arasındaki bağlam farklılığının daha çok mezhebî ayırımın yoğun bir şekilde yaşandığı noktalarda olabileceği öngörüsüyle hilâfet ve imamet gibi konulara ağırlık verilmiştir. Özellikle Şîî literatürde bu konuda müstakil eserler telif edildiği dikkate alınırsa Topgöl'ün makalesinin örnekleme üzerinden kaleme alınmasının bir zaruret olduğu anlaşılabacaktır.

Rivayetleri esas alan her çalışmada olduğu gibi burada da ilgili hadislerin sübut durumları hakkında nasıl bir yöntem izlendiği önemli bir husustur. Öncelikle 1./7. asırda sebab-i îrâdları merkeze alan kitabın ve mesleklerin hadis rivayetine etkisini

konu edinen makalenin makbul sayılan rivayetler çerçevesinde oluşturulmaya çalışıldığı belirtilmelidir. Hadisler sahîh veya hasen olmaları durumunda herhangi bir ek açıklama yapılmasına gerek duyulmazken şayet hadis zayıfsa bu durum dipnotlarda zikredilmiştir. Bu noktada binlerce hadisin tarandığı bir projede hadislerin sahîhlik veya zayıflığını bizzat yazarlar tarafından belirlenmesi mümkün olmadığı için sıhhat değerlendirmesinde öncelikle Şuayb Arnavut ve ekibinin görüşleri esas alınmıştır. Proje açısından önemli bilgiler içeren ancak sıhhati açısından sorunlar taşıyan rivayetler ise daha detaylı olarak araştırılmıştır. Bu noktada çalışma boyunca bir hadisin merfû kısmının sahîh olmasıyla onun söylenmesine yol açan sebab-i îrâdın sahîh olması arasındaki farkın dikkate alındığı da belirtilmelidir. Zira birçok durumda hadisin merfû kısmı farklı tarîklerden geldiği için sahîh sayılırken, bütün tarîklerde sebab-i îrâd zikredilmediği için sebab-i îrâdın bulunduğu isnâdın zayıf olduğu görülmektedir. Bu gibi durumlarda fikir üretilecek olan kısım sebab-i îrâd bilgisi olduğu için ilgili isnâdın dikkate alınması gerekmektedir.

Sünnî ve Şîî hadislerde bağlam değişimini esas alan makalede ise her iki grubun sıhhat kriterleri farklı olduğu için makbul hadisleri esas alma fikri dikkate alınmamış, daha çok râvilerin itikadî ve fikrî eğilimlerine yoğunlaşmıştır. Bu makalede öncelikle bağlam değişikliğinin yaşanabileceği örnekler bulunmuş, ilgili rivayetlerin Sünnî ve Şîî kaynaklardaki bütün tarîkleri toplanıp karşılaştırılmıştır. Böylece gerek lafız olarak gerekse anlama açısından bir bağlam değişikliğinin olup olmadığı tespit edilmiştir. Böyle bir durumun varlığı tespit edildiğinde ise isnâdda yer alan râvilerin eğilimlerinden hareketle söz konusu değişimin muhtemel sorumlusu belirlenmeye çalışılmıştır.

Son olarak bu projedeki *İlk Asır Hadis Rivayetinde Bağlam: Sebebü îrâdi'l-hadîs* adlı kitabın, isminden de anlaşılacağı üzere esbabü vürûdi'l-hadise odaklanmadığı belirtilmelidir. Seyit Ali Güşen'in "Sahâbîlerin Hadis Rivayetinde Mesleklerin Etkisi" ile Muhammed Enes Topgöl'ün "Sünnî-Şîî İkilemine Farklı Bir Bakış: Yeniden İnşâ Edilen Hadis Bağlamları" makalelerinde ise hem esbâbü vürûdi'l-hadis hem de sebebü îrâdi'l-hadîs bilgilerinden istifade edilmiştir.

5. Bulgular

Bu proje sonucunda hadis ilmine katkı sağlayacak şu bulgular elde edilmiştir.

1) Tedvîn öncesi ve sonrasında hadis rivayetinin mahiyeti arasında farklılıklar bulunmaktadır.

2) 1./7. asırda rivayet yapılarına dair yeni kavramlar üretilmeye çalışılmıştır.

3) 1./7. asırda şimdiye kadar pek dikkat çekilmeyen konuların varlığı tespit edilmiştir.

4) Sünnî ve Şîî hadislerdeki bağlam kullanımının mezhebi eğilimleri destekleyen tarzda farklılıklar arz ettiği tespit edilmiştir.

Aşağıda bu bulgulardan ne kastedildiği nispeten daha detaylı olarak açıklanacaktır.

5.1 Tedvîn öncesi ve sonrası hadis rivayetinin mahiyeti

Bu projenin sınırları 1./7. asır olarak belirlenmesine rağmen tedvîn sonrası rivayet yapısının dikkate alınması, 1./7. asırdaki hadis naklinin neliğinin daha iyi anlaşılması için elzem görünmektedir. Zira günümüzde hadis rivayeti denince genel olarak herhangi bir ayırım yapılmadan halkalarda belirli kurallar dahilinde icra edilen hadis naklinin anlaşıldığı ve 1./7. asrın da benzer bir bağlamda değerlendirildiği gözlemlenmektedir. Ancak *İlk Asır Hadis Rivayetinde Bağlam: Sebebü îrâdî'l-hadîs* adlı çalışmada tedvîn öncesi ile tedvîn sonrası hadis rivayetinin, mahiyeti itibarıyla farklı olduğu sonucuna varılmıştır. Nitekim sebebü îrâdî'l-hadis bilgileri tedvîn öncesi ve sonrası rivayet yapısının farklılığına dair iki önemli karine sunmaktadır.

1. İsnâdın yapısından elde edilen karine: Genel olarak bakıldığında 1./7. asırda hadisler sebebü îrâdî'l-hadîsleriyle yani sahâbe ve tabiûn tabakasında hadislerin rivayet “kıssa”ları ile nakledilirken tedvînden sonraki zaman diliminde ise bu tür “kıssa”lar nadiren bulunmaktadır. Bu yapıdan 1./7. asırda hadislerin belirgin derecede ilim halkaları dışında da nakledildiği anlaşılrken tedvîn sonrası rivayet yapısında hadis aktarımının büyük oranda belirli kurallar çerçevesinde icra edilen halkalarda ya da hoca evlerinde gerçekleştiği görülmektedir. Bu değişimin, isnâdın 1./7. asrına tekabül eden kısmında hadislerin rivayet sebeplerinin bulunması, tedvînden sonraki kısmında ise tahammül ve eda sigalarının kullanılması sonucunu doğurduğu söylenebilir. Tedvîn öncesi ve sonrasındaki rivayet yapıları arasındaki bu farklılık çeşitli çalışmalarda elde edilen karinelerle de desteklenmektedir. Nitekim *Kütüb-i Sitte* içerisinde hanım râvilerin 1./7. asra ve 2./8. asrın ilk çeyreğine yoğunlaşmaları, daha sonrasında ise rivayet sahnesinden çekilmeleri buna örnek verilebilir.

2. Sebeb-i îrâdlarda zikredilen bilgilerden ulaşılan karine: Sebeb-i îrâdların incelenmesi sonucu elde edilen veriler 1./7. asırdaki hadis rivayetinin farklılığını ortaya koyan çeşitli ipuçları barındırmaktadır. Örneğin pek çok hadisin, fıkıh başta olmak üzere tâbiûnun çeşitli konularda sahâbeye yönelttiği sorular neticesinde gerçekleşmesi, emirlerin görevlerini ifa ederken hadis naklinde bulunmaları, ibadet

kastıyla yapılan bazı fiillerden sonra ilgili sahâbînin çoğu kere bir soru üzerine bunu Hz. Peygamber'den gördüğünü söylemesi gibi olaylar hayatın akışı ile hadis rivayeti arasındaki ilişkiye işaret etmektedir. Başka bir deyişle bir kısım sahâbîler için hadis rivayeti birincil amaç olmamasına rağmen çeşitli olaylar neticesinde Allah Resûlü'nün bir hadisinin zikredilmesi vesilesiyle hadisin sahâbîden tâbiûn nesline geçtiği görülmektedir. Projede, yukarıda zikredilen konuların dışında fitne hadiselerinin hadis rivayetine nasıl etki ettiği ve meydana gelen günlük olayların hadis rivayeti ile ilişkisi ele alınmış, bu tür olayların hadis rivayetine zemin hazırladığı tespit edilmiştir.

Bu projede tedvîn öncesi ve sonrası rivayet yapısının farklı olduğunun tespit edilmesinin, hadis tarihine yönelik çalışmalara iki yönden katkı sağlaması beklenmektedir. İlk olarak bir sahâbenin kişisel ilgileri ya da 1./7. asırda meydana gelen olaylarla hadislerin nakli arasında bir ilişkinin olduğu kabul edildiğinde bir sahâbînin neden özellikle bazı konulara yoğunlaştığı veya neden bazı konularda daha fazla hadisin olduğu anlaşılabilir. Nitekim Seyit Ali Güşen tarafından sahâbîlerin meslekleri ile rivayetleri arasında bir uyum olduğunu tespit edilmesi, bir yandan doğal olarak söz konusu sahâbînin, ilgisini mesleğine dair hadislerle verdiği, tabiûn tabakasındakilerin de yine doğal bir şekilde onlara bu yönde soru sorduklarına işaret etmektedir. Bunun bazen tâbiûn râvileri tarafından da açıkça belirtildiği görülmektedir. Şa'bî'nin, Adî b. Hâtîm'den hadis alma sürecini anlatırken zikrettiği şu bilgiler meseleye ışık tutar mahiyettedir: "Av konusunda soru sormak için Adî b. Hâtîm'e gittik. Aramızda Muhammed b. Sîrîn de vardı. Ona 'Siz avcı bir topluluksunuz. Av konusunda bize hadisler nakledin' dedik..." (Taberânî, 1984, XVII, 73). Adî b. Hâtîm ise avcı oluşlarını öne çıkarıp Hz. Peygamber'e sordukları bir soruyu gündeme getirerek bu talebi cevaplamıştır. Diğer taraftan tüccar sahâbîler arasında yer alan Sahr el-Gâmidî, Kays b. Ebî Ğarze, Hakîm b. Hizam'ın hadislerinin ticâretle, babası tabîb olan Ebû Rimse, tedavi faaliyetlerinde mahir olan Ümmü Atiyye el-Ensârî gibi sahâbîlerin ise tıp konusunda hadislerin nakledildiği tespit edilmiştir. Neticede, sahâbî ve tabî'nin davranışını açık veya dolaylı bir şekilde gösteren bu tür örnekler, 1./7. asrın rivayet yapısına işaret ettiği için önem arz etmektedir. İlgili çalışmada bir sahâbînin meslek ve meşrebine göre bazı hadislerle ehemmiyet verdiği ileri sürülmekle birlikte bunun tüm sahâbîleri kapsayan bir olgu olmadığına altı çizilmiştir. Zira Ebû Hüreyre, Hz. Âişe, Câbir b. Abdullah gibi çok hadis nakleden bazı sahâbîler hemen her konuda rivayette bulundukları için konu çeşitliliklerinin çok daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Öte yandan, yukarıda zikredildiği üzere, 1./7. asırdaki hadis rivayetinin yapısının, hadis naklinin meşhur olay ve tartışmalar etrafından daha fazla yoğunlaşmasına vesile olduğu söylenebilir. Örneğin 1./7. asrın meşhur tartışma

konularından biri olan ateşte pişen şeylerden dolayı abdest alınıp alınmayacağı meselesi sürekli gündeme geldiği için birçok sahâbînin konuya müdahil olduğu ve bu vesileyle birçok hadisın nakledildiği tespit edilmiştir. Nitekim Beşşâr Avvâd'ın *el-Müşnedü'l-muşannef*'inde söz konusu hadisın râvisi olarak zikrettiği sahâbe sayısı 10'dur (XI, 384-398). Duha namazı, ikindiden sonra nafil kılınıp kılınmayacağı, inzâlin vaki olmadığı durumlarda cimâdan dolayı guslün gerekip gerekmediği gibi tartışmalar hakkında çok sayıda sahâbînin hadis naklettiği belirlenmiştir. Bu durum bazı hadislerin yaygın tarîklerle nakledilmesine mukabil bazılarının neden o kadar yaygınlaşmadığına dair de fikir vermektedir. Buradan hareketle 1./7. asırda rivayet yapısının bir sonucu olarak özellikle halifelerin de müdahil olduğu dini tartışmaların çok sayıda hadis nakline vesile olduğu görülmüştür.

Projede tedvîn öncesi rivayet yapısının farkında olmanın, günümüzde bakıldığında sorun gibi duran bazı meselelerin çözümüne de kapı araladığı ileri sürülmüştür. Nitekim devrin rivayet yapısı dikkate alınmadığında 1./7. asırda belirgin derecede tekli isnâdın bulunmasına karşın (veya bir sahâbîden nakledilen bir hadisın isnâd sayısı söz konusu zaman diliminde az iken) 2./8. asrın başlarından itibaren isnâdların yayılması bir sorun olarak görülebilir. Nitekim Batılı ilim adamları bu yapıyı dikkate alarak müşterek râvi teorisini ileri sürmüş ve söz konusu râvi ile Hz. Peygamber arasındaki isnâdın geriye doğru oluşturulduğunu kabul etmişlerdir. Ancak 1./7. asırdaki hadis rivayetinin yapısı dikkate alındığında, şayet bir hadis günlük hayata taalluk eden ilmî bir tartışmayı içermiyorsa o dönemdeki insanlar tarafından bilinmesiyle o hadisın rivayeti arasında doğrusal bir ilişkinin bulunmadığı belirlenmiştir. Örneğin Nu'mân b. Beşîr'den tekrarsız olarak nakledilen 30 civarındaki hadis arasında 8 rivayet hutbede söylenmesine rağmen 6'sının tek, 2'sinin ise 2 veya daha fazla râvi tarafından makbul isnâdlarla sonraki nesle aktarıldığı tespit edilmiştir. Hutbede söylendiği için ilgili hadisi birçok kişi dinlemesine rağmen bunların çoğunun hadis rivayetini amaçlamadığı varsayıldığında bu hadislerin daha ziyade ilim talibi birisi veya sınırlı sayıda şahıslar tarafından nakledileceği ileri sürülebilir. Nitekim Nu'mân b. Beşîr'in râvilerinden biri olan Şa'bî, "Ben onun 'Allah Resûlü'nü işittim' dediğini duyunca kulak kabartır ve yaklaştım. Ondan sonra 'Allah Resûlü'nü işittim' diyen birini bulamamaktan korkuyordum" (İbn Hanbel, 2001i XXX, 334) şeklindeki sözleri dinleyenler arasındaki niyet farkına işaret etmektedir. Tedvînden sonra bu hadisler öğrenciler tarafından zaten rivayet etmek kastıyla işitildiği için râvilerin sayısı artmıştır denebilir. Buradan hareketle 1./7. asırda isnâdlar ile sonraki yüzyıllarda isnâdların durumunu yorumlayabilmek için tedvîn öncesi ve sonrası şartlarının göz önüne alınması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu ayrımın farkına varıldığında erken

dönem âlimlerin kimi ifadelerinin de bunu desteklediği anlaşılmıştır. Örneğin Ali b. el-Medînî'nin isnâdların kendisinde toplanan şahısları sahâbe ve büyük tâbîîlerden değil de tedvîn tarihine denk gelecek şekilde İbn Şihâb ez-Zührî ile başlatması, Ebû Abdullah İbn Mende'nin garîb hadisi "Zührî ve benzerleri gibi hadisleri toplanan şahısların birinden bir rivayetin tek başına aktarılmasıdır" (Suyuti, 2016, V, 52) diyerek "tek kalmayı" müdevvinlere hasretmesi, tedvîn öncesi ve sonrası ayırım düşünüldüğünde daha iyi anlaşılmaktadır.

Benzer şekilde günümüzden bakıldığında neden bazı sahâbîlerin müksirûndan olmadığı sorusuna, diğer birtakım cevapların yanı sıra bazı şahısların idari işlerle uğraşması karşılığının verilmesi (Karataş, 2006, 167) makul görünür. Bu bakış açısına göre halifeler idari görevlerinden fırsat bulup hadis nakline zaman ayıramamışlardır. Hadislerin sadece ilim halkalarında naklini esas alan bir bakış açısından bu değerlendirme doğrudur. Ancak 1./7. asırdaki hadis rivayetinin, ihtiyaca binaen de gerçekleştiği göz önüne alındığında ve kaynaklar bu gözle tekrar okunduğunda idareciliğin bir engel değil, aksine hadis nakli için bir avantaj olduğu görülmektedir. Nitekim halife sahâbîlerden gelen hadislerin sebab-i îrâdları incelendiğinde onların büyük oranda bir meseleyi çözüme kavuşturmak, kendilerine yöneltilen sorulara cevap vermek veya bazı idarî meseleleri halletmek amacıyla hadis rivayet ettikleri dikkat çekmektedir. Hatta Hz. Osman hadis rivayet etmekten sakınmasına rağmen (İbn Hanbel, 2001, I, 512) hilâfet görevi nedeniyle birçok hadis nakletmek durumunda kaldığı anlaşılmaktadır. Öncelikle Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'i çerçevesinde Hz. Osman'dan nakledilen hadislerin, oldukça önemli bir kısmının hilâfeti döneminde işitildiği anlaşılmaktadır. Zira mükerrer rivayetler dikkate alınmayıp metinlere odaklanıldığında Hz. Osman'dan gelen hadislerin çok az bir kısmı müstesna sebab-i îrâdlarının bulunduğu görülmektedir. Ayrıca muhatabın "Mü'minlerin emîri" ifadesini kullanması, ifadenin hutbede söylendiğinin belirlenmesi ya da muhasara altında olduğunun söylenmesi gibi karinelere hareketle de bu hadislerin çoğunlukla onun hilâfeti döneminde söylendiği anlaşılmaktadır. Hz. Osman'ın mescide yakın bir yerde abdest alıp Hz. Peygamber'in aynı mekanda abdest aldığını belirterek, iki abdest arasındaki küçük günahların bağışlanacağını söylemesi (İbn Hanbel, 2001, I, 474), asiler tarafından muhasara esnasında kendisinin Hz. Peygamber'in yanındaki konumunu hatırlatan birçok hadisi peş peşe zikretmesi (İbn Hanbel, 2001, I, 478) ya da aynı muhasara altında söylendiği anlaşılan "Beni ne diye öldürecekler, ben Allah Resûlü'nün 'Bir mü'min şu üç şey için öldürülür' hadisini işittim..." diyerek nakilde bulunması (İbn Hanbel, 2001, I, 491) gibi hususlar bu meyanda zikredilebilir. Öte yandan onun hilâfet dönemindeki tartışmalı

uygulamaları (İbn Hanbel, 2001, I, 518, 533) veya hilâfet makamı gerektirdiği için söylediği diğer hadisler (İbn Hanbel, 2001, I, 475, 484, 487, 497) bu grupta değerlendirilebilir. Bu durumda şayet hilâfet görevinde bulunmasaydı Hz. Osman'dan günümüze çok az rivayetin intikal edeceği fikri makul görünmektedir.

5.2 Üretilen Kavramlar

Bu projede hicrî ilk üç asırda hadis rivayetinin daha iyi anlaşılması için üç temel kavram üretilmiştir. Başka bir deyişle bir önceki başlıkta zikredilen tedvîn öncesi ve sonrası dönemdeki rivayet farklılıkları kavramlaştırılmaya çalışılmıştır. Yine yukarıda işaret edildiği üzere tedvîn öncesi dönem tek düze bir rivayet tarzını barındırmadığı için bu dönemdeki hadis rivayeti “ihtiyaca binaen hadis rivayeti” ve “yarı sistemli hadis rivayeti” kavramları ile ifade edilmiş, tedvîn sonrası dönem ise “sistemli hadis rivayeti” kavramı ile anlatılmaya çalışılmıştır. Aşağıda her bir kavram ile ne ifade edildiği ve birbirlerinden nasıl tefrik edildikleri kaydedilecektir.

“İhtiyaca binaen hadis rivayeti” kavramı ile hayatın akışına paralel olarak çeşitli olaylar akabinde zikredilen hadisler kastedilmiştir. Zira sebab-i îrâd bilgileri dikkate alındığında birçok sahâbînin, hadislerini ilmî halkalarda değil de belirli bir olay neticesinde zikrettiği dikkat çekmektedir. Başka bir deyişle ilgili sahâbî söz konusu olayı yaşamasa orada o hadisi nakletmeyecekti denebilir. Bu yapıya bir örnek olarak Ebû Katâde'nin evinde gelini Kebşe'den abdest suyu istemesi, adı geçen sahâbînin daha sonra oradan geçen bir kedinin su içmesi için abdest kabını eğmesi ve olay karşısında şaşırarak “Kediden artan suyla abdest alınır mı?” sorusu zihninde canlanan gelinine karşı Hz. Peygamber'den naklen “Kediden arta kalan necis değildir, çünkü o sizin etrafınızda dolaşan bir hayvandır” hadisini (İbn Hanbel, 2001, XXXVII, 272) söylemesi zikredilebilir. Bu olayda söz konusu hadis, Ebû Katâde tarafından söylenmeye ihtiyaç hissedildiği için dile getirildiği ileri sürülebilir. Yani böyle bir olay yaşanmasaydı, Ebû Katâde'nin orada bu hadisi zikretmeye ihtiyaç hissetmeyeceği anlaşılmaktadır. Böylece bir hadis bir sahâbîden bir tâbîye geçmiş olmaktadır.

Neticede Ebû Katâde'nin olayına benzer sebabü îrâdi'l-hadîs bilgileri göz önüne alındığında “ihtiyaca binaen hadis rivayeti” kavramının belirgin özellikleri ve aşağıda zikredilecek diğer kavramlarla ayırım noktası şu şekilde belirlenebilir: Bu yapıda hadisler bir olay sonucu zikredilmişlerdir. Genel olarak ilgili sahâbînin amacı, bir hadisi sonraki nesle aktarmaktan ziyade söz konusu olayı bir sonuca bağlama amacı taşır. Sahâbînin konuyu sonuca bağlayan bir hadis söyledikten sonra eğer bir soru veya başka bir olay meydana gelmezse genel olarak başka bir hadis

nakletmediği görülür. Zorunlu olmamakla birlikte bu tür nakillerde tâbîûn tabakasındaki şahısların genel olarak ilimle temâyüz etmeyen kişiler oldukları dikkat çekmektedir.

Bu noktada projede “ihtiyaca binaen hadis rivayeti” kavramının isim olarak şekillenmesi serüveninden de bahsetmek gerekmektedir. Çünkü proje teklifinde 1./7. asırla sonraki zaman diliminde rivayet şeklinin ayrı olduğunu ortaya koymak şeklinde bir hedef belirlenmiş, bunu gerçekleştirmek için de “normal hadis rivayeti”, “yarı sistemli hadis rivayeti” ve “sistemli hadis rivayeti” kavramlarının geliştirileceği kaydedilmişti. Ancak proje yazım esnasında “normal hadis rivayeti” kavramının netlik arz etmediği ve onunla anlatılmak istenen kastı ifade etmediği görülmüştür. Bundan dolayı bilim insanları ile yapılan müzakereler sonucundan onun yerine “ihtiyaca binaen hadis rivayeti” kavramının kullanılması tercih edilmiştir. “İhtiyaca binaen hadis rivayeti”nin tercih edilmesinde İbn Hacer’in, Hz. Ömer, Abdullah b. Ömer ve bir grup sahâbînin hadis rivayeti hakkında zikrettiği “Eksik söyleme veya hadislerle ziyade yapma korkusuyla bazı sahâbîler hadis rivayet etmekten uzak duruyorlar, sadece *iẖtiyâç anında (inde'l-hâce) hadis* naklediyorlardı. Abdullah b. Ömer, babası Hz. Ömer ve bir grup sahâbînin rivayet anlayışı bu şekildeydi” (İbn Hacer, t.y., I, 165) cümlesi etkili olmuştur. Türkçe açısından “iẖtiyâç anında hadis rivayeti”, “gerektiğinde hadis rivayeti”, “iẖtiyâç hissedildiğinde hadis rivayeti” ve “ihtiyaca binaen hadis rivayeti” gibi alternatifler arasında ise başlıkta kullandığımız kavramın diğerlerine göre daha uygun olduğu sonucuna varılmıştır. Ancak yayımlanacak kitabın editöryal sürecinde daha net bir ifadenin bulunması arzu edilmektedir.

Tedvîn öncesi hadis rivayetinde çeşitli sahâbîlerin ihtiyaca binaen hadis naklettiklerini bilmek hem hadis tarihinin daha iyi anlaşılmasına vesile olacak hem de günümüzde sorun olarak görülen bazı meselelerin çözümüne zemin hazırlayacaktır. Örneğin Mücâhid b. Cebr’in “Abdullah b. Ömer ile Medîne’ye kadar yolculuk yaptım, bana Hz. Peygamber’den sadece bir hadis nakletti” (Buhârî, “İlim”, 14) cümlesi, Abdullah b. Ömer’in müksîrûndan olduğu dikkate alındığında ilk bakışta sorunlu görünmektedir (Akgün, 2014, 160). Zira Mücâhid b. Cebr gibi meşhur bir tâbîîne yolculuk boyunca sadece bir hadis nakleden İbn Ömer’in nasıl müksîrûna mensup olduğu sorusu akla gelmektedir. Yukarıda alıntılındığı üzere İbn Hacer, akla gelmesi muhtemel bu soruya bir grup sahâbî ile birlikte İbn Ömer’in iẖtiyâç olduğunda hadis rivayet etmesini ileri sürerek cevap vermiş ve buna rağmen İbn Ömer’in çok hadis nakletmesini “Abdullah b. Ömer’e soru soran ve ondan fetva isteyen şahıslar fazla olduğundan dolayı ondan gelen hadislerin sayısı çoğaldı” diyerek açıklamıştır (İbn Hacer, t.y., I, 165). Nitekim Abdullah b. Ömer’in hadisleri bu gözle incelendiğinde

birçok rivayetinin bir fiil yaptıktan sonra kendisine “Neden böyle yaptın?” sorusunun yöneltildiği, onun da “Ben Allah Resûlü’nden böyle gördüm” şeklinde cevap verdiği görülmektedir. Burada Abdullah b. Ömer’in birincil amacı bir ibadeti veya sünneti yerine getirmek olsa da etrafındakiler fiilin kaynağını sorunca o, Allah Reslû’nün uygulamasına işaret etmiştir. Böylece Abdullah b. Ömer’den birçok hadis nakledilmiş olmaktadır.

Ancak müksirûna mensup diğer sahâbîlerin hadis rivayet tarzının bu şekilde olmadığı belirtilmelidir. Başka bir deyişle, tedvîn öncesi hadis rivayetinin tekdüze olmadığı ve hadislerin ilim halkalarında da nakledildiği görülmektedir. Ebû Hüreyre başta olmak üzere çeşitli sahâbîlerde görülen bu tavır projede “yarı sistemli hadis rivayeti” kavramı ile izah edilmiştir. Bu yapı bir yandan aşağıda açıklanacak olan tedvînden sonrası hadis meclislerindeki sistemli hadis aktarımına benzerken diğer yandan henüz sistemleşmemiş çeşitli unsurlar taşıdığı için ihtiyaca binaen hadis rivayetinden izler barındırmaktadır. O yüzden “sistemli hadis rivayeti” “yarı” sözcüğü ile sınırlandırılmıştır. Bu yapıyı diğer iki kavramdan ayıran özellikler zikredildiğinde “yarı sistemli hadis rivayeti”nden ne anlaşıldığının daha açık bir şekilde ortaya çıkması beklenir. “İhtiyaca binaen hadis rivayeti” ile “yarı sistemli hadis rivayeti” arasındaki en belirgin fark, ikincisinde hadis rivayetinin ilim halkalarında gerçekleşmesi ve bir mecliste birden çok hadisin söylenmesidir. Bazı sahâbîlerin aralarında konu bütünlüğü olmayan hadisleri bir mecliste peş peşe nakletmesi böyle bir yapının varlığına işaret etmektedir. Bu şahısların hadis rivayeti için bir olay yaşanmasını beklemeksizin hadis naklettikleri dikkat çekmektedir. Ebû Hüreyre’nin bir keresinde karşısındakilere “Size Resûlullah’tan kısa hadisler nakledeyim” deyip sonrasında da “Sizden biriniz içecek kabının ağzından -ağzını dayayarak- içmesin” uzunluğunda birbirinden farklı hadisler rivayet etmesi (İbn Hanbel, 2001, XII, 330) bu tavra örnek olarak verilebilir. Gerek hadislerin sebep-i îrâdlarında gerekse ricâl kaynaklarında bu sahâbîler için “halkaları vardı” şeklindeki atıflar da onların hadis rivayetini sürekli hale getirdiklerine işaret etmektedir. Projede müksirun sahâbîler içinde Ebû Hüreyre, Ebû Saîd el-Hudrî ve Enes b. Mâlik’in hadis rivayetindeki tavırlarının bu kategoride değerlendirilebileceği tespit edilmiştir.

İlim halkalarında gerçekleşmesine rağmen bazı sahâbîlerin hadis rivayeti kendilerine sürekli soru sorulması sonucu meydana geldiği için bu yapı nispeten farklı sayılmış ve “yarı sistemli sorular” alt başlığı altından incelenmiştir. Burada belirgin olan hususun ilim meclisinin sorulan sorularla devam etmesidir. Müksirûn arasında Hz. Âişe, İbn Abbas ve Câbir b. Abdullah’ın hadis rivayet tavırlarının genel olarak bu şekilde olduğu tespit edilmiştir. Ancak gerek bir önceki paragrafta ifade edilen rivayet

tavrına gerekse sorular neticesinde hadislerin aktarılmasına “yarı sistemli” kaydının getirilmesinin iki temel sebebi bulunmaktadır. Birincisi yukarıda adı geçen sahâbîlerin tamamının hadis rivayetlerini halkalara hasretmedikleri ve onlar çeşitli olaylar karşısında da nakilde bulundukları görülmektedir. Örneğin Ebû Hüreyre’nin hadisleri incelendiğinde belirgin miktarda onun da çeşitli olaylar vesilesiyle bir sorunu çözmek için hadis naklettiği dikkat çekmektedir. İkincisi ise bu sahâbîlerin meclisleri sırf hadis rivayet meclisleri olmayıp genel manada ilim meclisleri olarak görülmelidir. Örneğin İbn Abbas’ın meclislerinde, ona dinin çeşitli konularında sorular yöneltildiği, İbn Abbas’ın da bunları bazen fetva ile çoğu kere de hadis rivayet ederek cevapladığı görülür. Nitekim Câbir b. Zeyd’in “Bir grup sahâbîye yetiştirdim. Onların fetvalarının çoğu Resûlullah’ın hadisleriydi” (Rebî’ b. Habîb, 1995, 32) ifadesi bu durumu teyit eder. Bu yapıda, söz konusu halkada soru soran şahısların genelde ilme düşkün tâbîlerden oluştuğu veya onların sorulan sorulardan istifade ettikleri söylenebilir. Bunların bir halkada gerçekleşmesi ve herhangi bir olay olmaksızın ilmî soruların peş peşe sorulması ise onu “ihtiyaca binâen hadis rivayeti”nden ayıran unsurlar olarak belirlenebilir.

Projede üretilen üçüncü kavram ise “sistemli hadis rivayeti”dir. Bu günümüzde hadis nakli denince akla gelen aktarım sistemidir. Tedvînden sonraki hadis rivayetini ifade etmek için kullanılan bu yapıda, hadisler meclislerde belirli kurallar muvacehesinde nakledilmektedir. Bu yapının yukarıda zikredilen iki kavramdan farklılaşan en belirgin özelliği hocanın ve genel olarak öğrencilerin zamanı ve hedefi tayin edilen hadis meclislerinde bir araya gelmeleri ve meclis dışında işitilen hadislerin giderek hadis rivayeti sayılmaması olarak belirlenebilir. Tedvînden sonra öğrenciler sayıca fazla ise camilerde, az ise şeyhin evinin önündeki sofada gerçekleşen bu tür rivayetlerde belirli sigaların kullanıldığı, öğrencilerin derslere belirli bir hazırlık yaparak geldikleri görülmektedir. Bu ifadelerden 2/8. veya daha sonraki asırlarda ihtiyaç hasıl olduğunda hadis söylenmediği ya da halka dışında hadislerin aktarılmadığı sonucu çıkarılmamalıdır. Hayatın akışı içerisinde âlimlerin çarşıda, pazarda çeşitli vesilelerle hadis zikretmeleri tabiidir. Ancak bunların hadis rivayeti sayılmadıkları, dolayısıyla da hadis kaynaklarında zikredilmedikleri söylenebilir. Bu noktada rivayet kurallarının esnek olarak işletildiği müzakere meclislerinde alınan hadislerin dahi gerçek anlamda hadis rivayeti olarak değerlendirilmemesinin bu durumu desteklediği ileri sürülebilir. Bununla birlikte tedvîn sonrası hadis rivayetinin semâ meclislerinin dışında icâzet, münâvele gibi hadis usûlünde bilinen rivayet yolları ile de gerçekleştiği akılda tutulmalıdır. Genel olarak ifade edilen bu durumun yanı sıra

tedvin öncesi ve sonrasında Hz. Peygamber'in bir fiilinin uygulama yoluyla tevarüs edilmesi gibi rivayet çeşitliliğinin yukarda sayılandan daha fazla olduğu söylenmelidir.

Sistemli hadis rivayetini öncekilerden ayıran ikinci önemli özellik ise bir öğrencinin sadece bir hocayla yetinmemesi, iyi bir âlim hatta aranan bir râvi olmak adına sistemli olarak rihle yapma zorunluluğu hissetmesidir. Bu rihle ile kastedilen hususun, daha çok ilk asırda örneğine rastlanan tek bir hadisi tahkiki etmek için değil, gittiği yerdeki âlimlerin tamamından istifadeyi gerektirecek bir ilim yolculuğu olduğu belirtilmelidir.

Netice itibariyle bu hadis rivayetinin farklı evrelerini veya rivayet şekillerini ifade etmek üzere istimal edilen bu iç kavramla rivayet sürecinin daha iyi anlaşıldığı varsayılabilir. Ayrıca hadis naklinin tamamını sistemli hadis rivayeti şeklinde gördüğü için zihninde çeşitli sorular beliren araştırmacıların da bu yapıdan ve üretilen kavramlardan istifade edecekleri düşünülmektedir.

5.3 Hadis tarihinde gündeme getirilen yeni konular

Bu projede birtakım yeni konular hadis tarihi açısından araştırmacıların dikkatine sunulmuştur. Her şeyden önce sebebü îrâdî'l-hadîs kavramı Türkiye'deki okuyucular için nispeten yeni bir durum olup, bu kavramın arka planında yer alan 1./7. asırda hadis rivayetinin bağlamını inceleme fikrinin yeni açılımlara vesile olacağı düşünülebilir. Bununla birlikte projede yer alan bazı alt başlıkların Türkiye'deki hadis çalışmalarında pek gündeme getirilmediği görülmektedir. Örneğin "Hadis rivayetinde psikolojik unsur" henüz herhangi bir ilmi çalışmada gündeme getirildiği tarafımızca bilinmemektedir. Öncelikle tedvîn öncesi ve sonrası hadis rivayetindeki mahiyet farklılığı dikkate alındığında psikolojik unsur ile Hz. Peygamber zamanında olayı yaşayan sahâbîler ve aileleri 1./7. asırda henüz hayatta olduğu için hadislerde zikredilen olumsuz bazı unsurların veya mahrem konuların naklinin nasıl gerçekleştiği meselesi kastedilmektedir. Zira bu nakillerin söz konusu şahısları veya ailelerini incitme ihtimali bulunduğu için bu durumun hadis rivayetine nasıl yansıdığı sorusu önemli görünmektedir. Bunun hadis tarihi araştırmalarına kazandıracağı muhtemel sonuçlar ise normal bir konudaki hadisler ile psikolojik unsurları içeren hadislerin naklini aynı kategoride değerlendirmemek ve 1./7. asırda hadis rivayeti ile hadisin muhtevası arasındaki yakın ilişkiyi fark etmek olacaktır. Örneğin olumsuz olaylara dair konuları aktardığı bilinen Huzeyfe b. Yemân'ın hadis nakillerinde söz konusu psikolojik yön açıkça takip edilebilir. Hatta bazen onun anlattığı, yaşanmış ya da yaşanacak kötü hadiselerin toplumda infial oluşturduğu ve bu durumun Huzeyfe ile diğer sahâbîler arasında sorun teşkil ettiği görülmektedir. Bu örneklerden birinde Selman el-Fârisî, Huzeyfe'nin anlattıklarından memnuniyetsizliğini "Huzeyfe, Hz.

Peygamber'in bir kavme kızgınlık anında söylediklerini insanlara anlatıyor. Sonra onlar gelip bu olayları bana soruyorlar. Ben 'Huzeyfe söylediklerini daha iyi bilir' diyorum. Zira kavimler arasında kalıcı bir kinin çıkmasını hoş görmüyorum. Onlar daha sonra Huzeyfe'ye gidiyorlar ve 'Selmân senin anlattıklarını ne doğruladı ne de yalanladı' diyorlar. Durum böyle olunca Huzeyfe yanıma gelip 'Selmân b. Ümmî Selmân!' dedi. Ben de ona 'Huzeyfe b. Ümmî Huzeyfe, ya bu anlattıklarını bırakırsın ya da Ömer'e bunları yazarım' dedim. Onu Ömer'e şikâyet etmekle tehdit edince beni bıraktı. Hâlbuki Hz. Peygamber 'Ben de Hz. Âdem'in bir çocuğuyum. Olayın aslına vakıf olamadan herhangi bir şahsa lanet edersem ya da hakaret edersem, Allah onu rahmete çevirsin' buyurmuştu" cümleleriyle anlatmıştır (İbn Hanbel, 2001, XXXIX, 126). Bu ifadelerden Selman'ın, Huzeyfe'nin anlattığı hadislerin doğruluğuna dair herhangi bir şüphe izhar etmemesine rağmen söz konusu hadislerde iyi halde anılanların sevgisinin, kötü halde anılanların ise nefretinin sonraki nesillere tevarüs edeceği (Azîmâbâdî, 1968, XII, 414) ve bunların fitneye yol açacağı endişesiyle ona karşı çıktığı anlaşılmaktadır. Aslında Huzeyfe'nin menfi konuları içeren hadislerden bahsetmek istediğinde etrafındakilerin bu konuyu açmamasını talep etmelerine bakılırsa (Hâkim, t.y., IV, 468) buradaki tavrın sadece Selmân'a has değil daha genel olduğu ileri sürülebilir.

İbn Abbas'ın "Ben Hz. Ömer'e '*O iki kadın Allah'a tevbe ederlerse (onlar için iyi olur). Zira onların kalpleri kaymıştı...*' âyetindeki (et-Tahrîm, 66/4) iki kadının kim olduğunu sormayı çok istiyordum. Bir sene bu soruyu Hz. Ömer'e sormak için bekledim" ifadesinde de benzer bir durumun varlığı dikkat çekmektedir. İki kadından biri Hz. Hafsa olduğu için İbn Abbas'ın bu soruyu sorması için bir sene sabretmesi gerekmiş ve nihayetinde Medine'ye dönüş yolunda kimsenin olmadığı bir yerde sorusunu sorabilmiştir (İbn Hanbel, 2001, I, 418). Hz. Ömer bu sorudan pek memnun olmasa da (Müslim, "Talâk", 34) komşusuyla münavebeli olarak Hz. Peygamber'in yanında ilim elde etmek için bulunmalarını, Mekke ve Medine döneminde ensar ve muhacirlerin hanımlarıyla olan ilişkilerini, o dönemdeki Benî Gassan'ın Medine'ye baskın yapmak için hazırlanmalarını, kızı Hafsa'yı Resûlullah'tan bir şey istememesi için uyarmasını, Allah Resûlü'nün eşlerinden bir ay boyunca ayrılmasını ve bu esnada yaşanan birçok olayı detaylarıyla anlatmıştır (Buhârî, "Nikâh" 83). Burada ilgili hadisin naklini İbn Abbas'ın sabrına ve cesaretine borçlu olduğumuzu ifade edebiliriz. Nitekim bir rivayette İbn Abbas'ın kendi kendine "Eğer bu soruyu bu hac yolculuğunda soramazsam bir daha da soramam" demesi (Taberânî, 1995, VIII, 323), onun nasıl fırsat kolladığına dair önemli bir ipucu görünümündedir. Yani İbn Abbas, sorunun peşine düşmese Hz. Ömer'in, içinde kızının da geçtiği bu hadisi

nakletmeyeceği söylenebilir. Zira olayın bazı kısımları Hz. Âişe'den (Müslim, "Talak", 35), Hz. Ömer ile Hz. Hafsa arasındaki kısa bir konuşma İbn Ömer kanalıyla nakledilse de (Ebû Ya'lâ, 1986, I, 159), araştırabildiğimiz kadarıyla hadisi İbn Abbas dışında Hz. Ömer'den ilgili âyetlerle de ilgi kurarak söz konusu ayrıntılarla aktaran başka bir râvi bulunamamıştır. Nitekim *el-Müşnedü'l-musannef*'te bu olayın bütün uzunluğu Hz. Ömer'den sadece İbn Abbas vasıtasıyla nakledildiği görülmektedir (Avvâd, 2013, XXII, 260-280).

Hz. Peygamber döneminde gerçekleşen bazı olumsuz hadiselerin 1./7. asırdaki anlatımlarında psikolojik unsurların varlığı, bu asırdaki hadis rivayetinin anlaşılması açısından önemli sonuçları bünyesinde barındırmaktadır. Zira bazı sahâbîlerin her şeyin bütünüyle anlatılmasına karşı çıktıkları dikkate alınırsa sonraki nesle aktarılmasında dinî bir vecibe bulunmayan bazı hususların dile getirilmediği ileri sürülebilir. Ayrıca birçok kere sadece olay anlatılıp özellikle menfi konumdaki kişilerin "racül" ifadesiyle yani kimliği gizlenerek anılması aynı durumun bir sonucu gibi durmaktadır. Çeşitli olaylarda göze batan bazı münafıkların isimleri kaynaklarda görülmesine rağmen o günkü toplumda münafık olarak bilinen şahısların tek tek belirlenip isimlerinin nakledilmesi yönünde bir çabanın görünmemesi de bu hususla ilgili görünmektedir. Kur'ân'da farklı surelerde erkeklerin yanı sıra münafık kadınlardan bahsedilmesine rağmen kaynaklarda herhangi bir kadın münafığın adının anılmaması benzer bir eğilimin sonucu olmalıdır. Münafık olduğu iddia edilen bazı erkeklerin isimleri, ilgili olay anlatılırken sonraki nesillere intikal etmesine rağmen kadınlar, imanların test edildiği Hendek Savaşı, Rıdvan Bey'atı, Tebüük Seferi gibi olaylarda yer almadıkları için adlarının anılmadığı varsayılabilir.

Psikolojik unsurların yoğun olarak varlığının tespit edildiği bir diğer alan hanımların özel durumları ya da aile hayatına dair mahrem konuların 1./7. asırda sahâbîlerden tabiûn tabakasına intikalidir. Öncelikle bu tür konuların sahâbîler arasında genel olarak Hz. Peygamber'in hanımları tarafından nakledildiği ve bunlar arasında Hz. Âişe isminin öne çıktığı belirtilmelidir. Başka bir deyişle hayız gibi hanımların özel durumları ya da aile hayatına dair mahrem konular Allah Resûlü'nün bazı hanımlarına, özellikle Hz. Âişe'ye sorulmuş veya bir vesileyle onlar muhataplarına bu konudaki hadisleri nakletmiştir. Fık'hî hükümler içerdiği için aktarılması gerekli görülen bu tür mahrem konuları sormak aynı zamanda Hz. Peygamber'in aile hayatını açığa çıkaracağı için bünyesinde çeşitli zorlukları taşımaktadır. Üstelik soruya muhatap olan Allah Resûlü'nün eşleri olunca soru sorma zorluğunun daha da artması tabii görünmektedir. Bu duruma paralel olarak mahrem meseleler içeren hadislerin Hz. Âişe başta olmak üzere Allah Resûlü'nün

hanımlarından, önemli oranda onların aile fertleri ve tabiûn neslinin hanımları tarafından nakledildiği görülür. Başka bir deyişle, mahrem konuların Hz. Âişe'den, genel olarak iki yeğeni Urve b. Zübeyr ve Kasım b. Muhammed (Avvâd, 2013, XXXVI, 414, 428, 431, 433, 436, 444, 451, 487, 493, 496, 526, 532, 555) Meymûne'den iki yeğeni Abdullah b. Abbas ve Abdullah b. Şeddâd (Avvâd, 2013, XL, 107-122), Ümmü Seleme'den ise kızı Zeyneb ve mevlası Abdullah b. Râfi gibi şahıslar (Avvâd, 2013, XL, 260-263) kanalıyla sonraki nesillere aktarıldığı görülür. Basralı hanımlarla Hz. Âişe'nin yanına gelen ve diğer meselelerin yanında mahrem konulardaki sorularını yönelten Muâze bint Abdullah el-Adeviyye olayında olduğu gibi kadınlar da sorularını Hz. Âişe ve Resûlullah'ın diğer bazı hanımlarına yöneltmişlerdir (Buhârî, 1981, 55). Bu örneklerde mahrem soruların yakın akrabalar ya da hanımlar tarafından sorulması ve Allah Resûlü'nün hanımlarının bu gibi konuları yabancı erkeklere göre onlara daha rahat bir şekilde aktarmış olmaları hâdisenin psikolojik yönünü gösteren bir unsur görünümündedir. Bu nedenle Allah Resûlü'nün aile hayatını öğrenme noktasında özellikle Hz. Âişe ne kadar önemli bir imkan ve şans ise Hz. Âişe'nin ailesine mensup adı geçen şahısların ve hanım râvilerin de aynı şekilde önemli bir fırsat olduğu anlaşılmaktadır.

Yukarıdaki genel anlatımın yanı sıra yabancı erkeklerin de Hz. Âişe başta olmak üzere Allah Resûlü'nün bazı hanımlarına mahrem konularda sorular yönelttikleri görülmektedir. Bazı sebab-i îrâdlarda bir râvi bu tür soruları diğer konularda olduğu gibi rahatça sorarken belirgin miktarda sebab-i îrâd bilgisi ise bize gerek râvilerin gerekse Hz. Peygamber'in hanımlarının bu tür konuları aktarıırkenki psikolojilerine dair önemli veriler sunmaktadır. Nitekim bu olaylarda bazen sahâbîlerin, sorudan önce mahcubiyetlerini ifade ettikleri, bazıları ise soruyu soramadan Hz. Âişe'nin yanından çıktıkları görülür. Bu tür olaylarda onlar Hz. Âişe'nin "Ben sizin annenizim, istediğinizi sorun" şeklindeki teşvikleri sonucu sorularını sorabilmişlerdir (Müslim, "Hayz", 88).

Bu projede gündeme getirilen bir diğer yeni konu ilk asırdaki hadis rivayetinde görülen yerellik unsurudur. Bu başlık altında ilk asırda bazı hadisler ensar arasında yaygın iken muhacirler arasında pek fazla bilinemeyebileceğinin örnekleri sunulmuş, her bir kabilede meşhur olan hadislerinin olabileceği iddia edilmiştir. Bu durum Medine dışından gelen kabilelerin isnâdında daha belirgindir. Öncelikle dışardan bir kabile Medine'ye geldiğinde onların Allah Resûlü ile yaşadıkları hususların genel olarak üç şekilde sonraki nesle intikal ettiği belirlenmiştir. 1. Mescid-i Nebvî'de onlarla birlikte olan ve konuşmalarına şahit olan sahâbîlerin nakli. 2. Bir heyetin Hz. Peygamber'le karşılaşması ve sadece ilgili kabiledeki fertlerin bu hadiseyi

nakletmesi. 3. Heyetin yaşadıklarının hem Medine'deki sahâbîler hem de kabile fertleri tarafından nakli. İlgili başlıkta heyetlerin Hz. Peygamber ile karşılaşmaları sonraki nesle kimler tarafından hangi yönüyle aktarıldığı meselesi Abdülkays heyeti üzerinden incelenmiş ve gerek metin gerekse isnâd açısından önemli sonuçlara ulaşılmıştır.

Öncelikle Medine'deki sahâbîlerin nakillerinin genelde fikhî olaylara yoğunlaştığı görülürken, kabile fertlerinin anlatımlarının ise çok daha ayrıntılı olduğuna dikkat çekilmiştir. Zira Abdülkays heyetine mensup sahâbîler çoğu kere yolculuğa çıkışlarından, tekrar kabilelerine dönüşlerine kadar geçen süreyi ayrıntılarıyla anlatmışlardır. Medine'deki sahâbîlerin ise daha çok Allah Resûlünün ifadelerine odaklandıkları görülmektedir. Örneğin Abdülkays heyetinin Medine'ye gelişini sonraki nesle en sık aktaranlardan biri olan İbn Abbas başta olmak üzere Ebû Hüreyre, Hz. Âişe ve İbn Ömer gibi sahâbîlerin anlatımları genel olarak Hz. Peygamber'in onlara imanın rükünleri ve içinde nebiz yapılan dört kabı yasaklaması konularına yoğunlaşmıştır (mezkûr sahâbîlerin rivayetleri için sırasıyla bk. Buhârî, "Îmân", 38, Ebû Dâvûd, "Eşribe", 7; İbn Hanbel, *Müsned*, XLI, 461, Müslim "Eşribe", 58). Buna karşılık Abdülkays heyetine mensup Suhâr b. Abbas ve Mezîde b. Mâlik rivayetlerinde kavmin lideri Eşec'in Hz. Muhammed'in peygamber olarak gönderilişini işitmesinden, yeğeni Amr'ı olayları araştırması için önceden Medine'ye göndermesine, Amr'ın müslüman olarak dönüp olanları Eşec'e anlatmasına ve heyet olarak Medine'ye gitmelerine kadar birçok olayı detaylarıyla anlatılır. Bu rivayette Medine'de Hz. Peygamber'in huzurunda yaşananlar zikredildiği gibi heyete kimlerin katıldığı ve hangi alt kabilelere ait olduğuna dair bilgi de verilmiştir. Abdülkays heyeti içerisinde Zâri' b. Âmir, Şihâb b. Abbâd ve kavmin reîsi Eşec'in yaşadıklarının ayrıntılı bir şekilde nakledildiği görülmektedir (sırasıyla bk. İbn Ebû Âsım, 1991, III, 304-6, İbn Hanbel, 2001, XXIV, 327, Ebû Ya'lâ, 1986, XII, 243). Abdülkays kabilesi içinde yukarıdaki alıntılar dışında, bazı kapların yasaklanması başta olmak üzere çeşitli konulardan kesitler sunan anlatımlar da doğal olarak bulunmaktadır. Abdullah b. Câbir el-Abdî, İyâd b. Zeyd el-Abdî, Gassân el-Abdî, Umeyr b. Cûdân el-Abdî ve diğerlerinden gelen rivayetler bu şekildedir (sırasıyla bk. İbn Hanbel, 2001, XXXIX, 164, Taberânî, 1984, XVII, 69, İbn Hacer, 1992, V, 321, İbn Ebû Âsım, 1991, III, 276).

Öte yandan Medîne'deki sahâbîlerin anlatımları genel olarak *Kütüb-i Sitte* gibi konulu temel hadis kaynaklarında yer alırken, kabile fertlerinin anlatımları daha çok İbn Sa'd'ın *Tabakât*'ı gibi tarih kitaplarında veya İbn Ebû Âsım'ın *el-Âhâd ve'l-meşânî*'si gibi genel olarak fert rivayetleri toplayan eserlerde ya da konu şartı

gözetmeksizin Hz. Peygamber'den gelen hadisleri toplayan Müsned türü kitaplarda zikredildiği görülmektedir. Zira heyetteki sahâbîler genel olarak ilimle meşgul olmadıklarından yaşadıkları olayları kabileye mensup şahıslara doğal şekilde aktarmışlar ve bu hadisler ancak 2./8. asrın ikinci çeyreğinden veya yarısından itibaren ilmî halkalarda zikredilmeye başlanmıştır. Bu nedenle de genel olarak tâbiûn ve sonraki tabakadaki râvilerin meçhul oldukları görülmektedir. Kabile fertleri tarafından nakledilen bu isnâdlarda bu zayıflık sebebiyle de *Kütüb-i Sitte* gibi konulu temel hadis kaynaklarının Medine'deki sahâbîlerin anlatımlarını tercih ettikleri anlaşılmaktadır (örnek olarak bk. Buhârî, "Megâzî", 64-72). Kabile isnâdlarıyla gelen hadislerin hem geniş anlatımlara sahip olduğu için birçok ayrıntıyı bünyesinde barındırdığı hem de çoğu kere heyette yer alan isimleri sıraladıkları için sahâbe biyografisi yazarlarına oldukça güzel bilgiler sunduğu tespit edilmiştir. Nitekim kaynaklardan tespit edebildiğimiz kadarıyla Abdülkays heyetinde bulunanların naklettikleri hadislerin istisnasız bir şekilde İbn Hacer'in *İsâbe*'sinde değerlendirildiğinin belirlenmesi bu tespiti doğrular görünmektedir.

5.4 Sünnî-Şîî hadislerde bağlam

Projede Ehl-i sünnet ve Şîa arasını ayıran temel konularda hadis bağlamlarının nasıl kullanıldığı belirli örnekler üzerinden bir makale boyutunda araştırılmıştır. Bu araştırmanın asıl amacı her iki grubun ayrım noktalarına temas eden ve her iki grubun kitaplarında yer alan hadislerin nasıl bir bağlama yerleştirildiği ve bundan kimlerin sorumlu olduğudur. Burada bağlam ile kastedilen hususun, daha çok Hz. Peygamber döneminde bir hadisin vurûd sebebi ve ortamı olduğu belirtilmelidir. Ayrıca 1./7. asırda sahâbe döneminde hadisin sebeb-i îrâd'nın da buna dahil olduğu hatırdaki tutulmalıdır. Ayrıca Muhammed Enes Topgöl makale boyunca "Bağlam inşası" ya da "yeni/den inşa edilen bağlam" tabirlerini kullanmış ve bununla konuşmanın ilk gerçekleştiği andaki tarihî çerçevenin hazfedilerek ilgili sözün/hadisın bir hâdis, fikir veya tepki etrafında yeni ve işlevsel bir anlatı içerisine yerleştirilmesini kastetmiştir (Topgöl, 2019, 46).

Araştırmada Sünnî-Şîî kaynaklarda mezhebi kabuller açısından önemli olan belirli sayıdaki ortak hadislerin incelenmesinden hareketle üç şekilde bağlam inşasının olduğu tespit edilmiştir. 1. Bir kaynaktaki yer alan bir rivayet, farklı bir kaynaktaki bambaşka bir arka plan bilgisiyle sunulur (inşa/vazedilen bağlam). 2. Uzun bir rivayetin bir kısmı ayrıştırılarak bir veya aynı anlatının içerisine yerleştirilen birden fazla rivayetle yan yana anılır (farklılaşan bağlam). 3. Rivayet aynı bağlamla aktarılsa da kendisine yüklenen yeni anlam dolayısıyla aslî kastından uzaklaşır. (Topgöl, 2019, 47).

Yeniden inşâ edilen bağlamlara örnek olarak Sünnî kaynaklarda Hz. Peygamber'in, Hz. Ali, Hz. Fatıma, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'e karşı söylediği "Sizinle savaşılanla savaşıyorum, sizinle dost olanla dost olurum" hadisi verilebilir. Bu muhtasar anlatıma karşı yine Sünnî kaynaklardaki bu hadisin bazı tariflerinde uzunca bir anlatımın bulunduğu görülür. Mesela bir rivayette Hz. Peygamber'in onları örtüsüne (kisâ) sararak bu sözleri söylediği anlatılır. Bu noktada Sünnî kaynaklarda söz konusu rivayetleri aktaran bazı râvilerin Şîî eğilimli olduğu belirtilmelidir. Aynı hadisin Şîî kaynaklarda izi sürüldüğünde ise genel olarak orada söz konusu rivayetin çok ayrıntılı bir şekilde, Hz. Ali'nin halife olmasına delil olan rivayetlerle birlikte zikredildiği görülmektedir. Örneğin önemli Şîî âlimlerinden biri olan Tûsî'nin kitabında öncelikle Hayber'in fethinin Hz. Ali ile müyesser olduğu kaydedilmiş, sonrasında söz Gadîr Hum'daki hâdiseye getirilip "ben kimin mevlası isem...", "senin bana karşı konumun, Harun'un Musa'ya karşı konumu gibidir...", "seninle savaşılanla savaşıyorum..." vb. rivayetler art arda sıralanmıştır. Sonrasında ise Hz. Peygamber'in ağladığı belirtilmiş, buna sebep olarak da Cibril'in Ali'ye ve onun evlatlarına kâimin gelişine değin zulmedileceği bilgisini vermesi olarak gösterilmiştir. Başka bir Şîî rivayette ise ashâb deccal hakkında konuşurken Hz. Peygamber öfkeyle konuşmaya müdahil olduğu "Sizin adınıza deccalden daha fazla endişelendiğim bazı şeyler var: Saptırıcı önderler ve benden sonra itretimin kanının dökülmesi. Ben onlarla savaşılanla savaşıyorum. Onlarla barış içinde olan benimle de barışık olur" buyurduğu kaydedilmiştir. Sünnî kaynaklarda zikredilen ifadelerde daha çok muhtasar olarak zikredilen veya Rasulullah'ın muhatabının kimliğinin açık bir şekilde belirtilmeyen rivayetlere karşı, Şîî anlatımlarda halifeliğin Hz. Ali'nin ve soyunun hakkı olduğu, fakat insanların isyan edip Ehl-i beyt'in kanlarını dökeceği belirtilmiş ve Hz. Peygamber de ilgili hadisi bu vesileyle söylemiş olmaktadır. Teorik olarak düşünüldüğünde burada iki ihtimal söz konusudur. Ya Şîî veya Şîî eğilimli râviler söz konusu hadisi yeni bir bağlama yerleştirmişler ve böylece hadisin farklı şekilde yorumlanma imkanını ortadan kaldırmışlar ya da Sünnî râviler hadisin bağlamını hazfederek onu muhtasar olarak nakletmişlerdir. Yazara göre bu durum, ilgili hadislerin isnâdlarında yer alan râvilerin eğilimleri incelenerek cevaplanabilir. Râvileri hakkında yeterli bilgi bulunmayan bazı isnâdlar hakkında tahmin yürütmek zordur. Ancak Sünnî râviler ile başlayan bazı isnâdların (örn. ... Nâfi → İbn Ömer) Şîî eğilimli râvilerle devam etmesi (örn. Câbir el-Cu'fî) sonrasında ise sadece Şîî ricâl kaynaklarında görülen râvilerden oluşan şahısların bulunması (örn. İbn Ebî Umeyr) bir tahmin yapmaya imkan vermektedir. Bu yapıda ilgili rivayetin muhtemelen Şîî eğilimli râviler tarafından tamamıyla Şîî kaynaklarda zikredilen ricâle aktarılırken yeni bir bağlama oturtulduğu düşünülebilir. Şîî eğilimli râvilerin ve tamamen Şîî ricâl

kaynaklarda zikredilen şahısların isnâdlardaki yeri zaman olarak genelde 3./9. asrın ilk yarısı veya daha sonraki zaman dilimine tekabül ettiği tespit edildiğinden ilgili bağlamın da söz konusu zaman diliminde eklendiği ileri sürülmektedir (Topgöl, 2019, 62, 77).

Muhammed Enes Topgöl, bir hadise zahirinden kastedilenin dışında yeni bir anlam yüklemesini de bağlam inşası olarak değerlendirdiği için bir hadisin Şîî bakış açısını destekler biçimde yepyeni bir anlama kavuşturulmasını incelemiştir. Mesela yazara göre “Kureyş içinde on iki halife/emir çıkacak...” rivayeti imamet teorisinin nihai hal aldığı 3./9. asrın sonlarından itibaren ciddi ilgiye mazhar olmuş ve gaybete erdiği düşünülen Mehdî el-Muntazar ile birlikte imamların sayısı on iki olduğu için mezhebi desteklemek için istimal edilmiştir. On iki imam rivayetinin Gaybet öncesi Şîî eserlerde görülmeyip de 3./9. asrın sonlarına doğru yoğun bir şekilde zikredilmesi onların Ehl-i sünnet kaynaklarından geldiğine bir delil olarak gösterilebilir. Yazarın yine isnâdlardaki râvilerin mezhebî eğilimleri üzerinden ileri sürdüğü tespit, bu hadislerin Sünnî çevrelerden Şîî çevreye geçişi imamet teorisinin nihai hal aldığı 3./9. asrın sonları ile 4./10. asrın başlarında meydana geldiği şeklindedir (Topgöl, 2019, 72).

6. Sonuç

Bu proje sonucunda Bekir Kuzudişli tarafından *İlk Asır Hadis Rivayetinde Bağlam: Sebebü îrâdi'l-hadîs* kitabı, Seyit Ali Güşen tarafından “Sahâbîlerin Hadis Rivayetinde Mesleklerin Etkisi” ve Muhammed Enes Topgöl’ün tarafından “Sünnî-Şîî İkilemine Farklı Bir Bakış: Yeniden İnşâ Edilen Hadis Bağlamları” makaleleri kaleme alınmıştır. Bu çalışmalardan elde edilen sonuçları şu şekilde sıralamak mümkündür.

1. Tedvîn öncesi ve sonrası rivayet karakterleri arasında fark görülmekte ve bu ayrımını onların günümüzdeki 1./7. asır hadis tarihine yöneltilen çeşitli soruların çözümlemesinde önemli bir fonksiyon icra ettiği anlaşılmaktadır. Bu yapıları göstermek için “ihtiyaca binaen hadis rivayeti”, “yarı sistemli hadis rivayeti” ve “sistemli hadis rivayeti” kavramları geliştirilmiştir.

2. Sahâbîlerin meslekleri, ilgileri ve eğilimleri ile rivayet ettikleri hadisler arasında bir ilişkinin varlığı görülmektedir. Çeşitli olaylarda tâbiûn râvilerinin de bunun farkında olarak bu sahâbîlere mesleklerine yönelik sorular yönelttikleri veya tabii bir şekilde onlardan bu tür hadislerin aktarıldığı görülmektedir. Bu durum, günümüzde hadisleri değerlendirirken sahâbe râvisinin ilgilerini de dikkate almayı

gerektirmektedir. Öte yandan yarı sistemli hadis aktaran sahâbîlerin başında gelen Ebû Hüreyre gibi her konuda hadis aktaran şahısların bulunduğu hatırdâ tutulmalıdır.

3. Bir hadisin 1./7. asırdaki rivayet seyrini değerlendirilirken dönemin ilmî tartışmalarını ve toplumun psikolojik yapısını dikkate almak gerekmektedir. Nitekim 1./7. asırda ilmi tartışmaların olduğu konularda birçok sahâbî olaya müdahil olduğu için ilgili hadislerin yayıldığı tespit edilmiştir. Böylesi bir tartışmanın olmadığı konularda ise hadisin daha az nakledildiği görülür. Bu vesileyle bir hadisin sonraki dönemlerde öne çıkan önemine bakarak “Bu kadar önemli bir hadisin tek veya birkaç sahâbîden gelmemesi beklenirdi” cümlesini kurmadan önce ilgili hadisin 1./7. asırdaki rivayet tarihine ve bağlamına bakmak gerekmektedir.

4. Şîî hadislerde de mezhebî temayüllerin bağlamın konumlandırılmasında ciddi bir rol ifa ettiği görülmektedir. Zira Şîî kaynaklarda bağlamın zikredilmesi veya hazfedilmesi şeklinde eğilimler görünmekte, bir hadis farklı bir bağlamda bambaşka bir anlam dünyası kazanmaktadır. Buradan hareketle Sünnî-Şîî polemiği içeren bir rivayet Şîî kitaplardan okunduğunda ilgili hadisin bağlamının farklı olabileceği zihinde tutulmalıdır.

5. Bu çalışmada elde edilen bir diğer sonuç sebebi îrâdî'l-hadîslerin özellikle 1./7. asrın anlaşılmasında çeşitli işlevlere sahip olmasıdır. Bu bilgilerin bir kısmı ricâl kaynaklarında bulunsa da değerlendirilmesi gereken birçok hususu ihtiva ettiği görülmektedir. Dolayısıyla araştırmacıların bu durumu dikkate alarak yeni çalışmalar üretmeleri faydalı olacaktır. Bu çalışma alanlarından bir kısmı şu şekilde belirlenebilir.

a. Sebeb-i îrâd'ın hadislerin sübutuna ve anlaşılmasına etkisi.

b. Meslekler haricinde sahâbîlerin eğilimlerinin (psikolojik, maddi durumları vs.) etkisinin hadis rivayetine etkileri

c. Tâbiûn tabakası hadis rivayetinin mahiyeti

d. Sahâbe ve tâbiûn döneminde hadis merkezleri (özellikle Hicaz ve Irak bölgeleri) arasındaki rivayet farklılıkları

Ayrıca tedvînden sonraki ilk on veya yirmi yılda, hadislerin sistemleşmesine, cerh-ta'dil'in uygulanmasına ve isnâdın sistemli bir şekilde kullanılmasına karşı gösterilen olumlu ve olumsuz tepkilerin de müstakil bir çalışmada ele alınmasının güzel sonuçlar üreteceği ileri sürülebilir.

Kaynaklar

- Agitoğlu, N. 2015. *Hadis ve Bağlam*. İstanbul: Kitâbî Yayınları.
- Akgün, H. 2014. *Goldziher ve Hadis*. Ankara: Araştırma Yayınları.
- Avvad, B. 2013. *el-Müsnedü'l-muşannefü'l-mu'allel*. Tunus: Darü'l-Garbi'l-İslâmî.
- Azîmâbâdî, M. 1968. *'Avnü'l-ma'bûd Şerhu Süneni Ebî Dâvûd ma'a Şerhi Hâfız İbn Kayyım el-Cevziyye*. Medine: el-Mektebetü's-Selefiyye.
- Azizova, E. 2011. *H. Peygamber Döneminde Çalışma Hayatı ve Meslekler*. İstanbul: İsam Yayınları.
- Buhârî, M. 1981. *el-Câmi'u's- şaḥîḥ*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Demir, S. 2016. *Rivayet Kitaplarında Esbâbü'l-Hadîs*. İstanbul.
- Dihlevî, Ş. 1987. *el-Fevzü'l-kebîr fî uşûli't-tefsir*. Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye.
- Ebû Dâvûd, S. 1981. *Sünenü Ebî Dâvûd*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Ebû Şühbe, M. 1983. *el-Vasîṭ fî 'ulûm ve'l-mustalahi'l-ḥadîs*. Cidde: 'Âlemü'l-Ma'rife.
- Ebû Ya'lâ, A. 1986. *Müsnedü Ebî Ya'la el-Mevsılî*. Dimaşk: Dârü'l-Me'mun li't-Türâs, I-XIII.
- Fayda, M. 1999. "İbn Sa'd", *DİA*, XX, 296.
- Görgün, T. 2004. "Bağlamcılık", *Felsefe Ansiklopedisi* (ed. Ahmet Cevizci). İstanbul: Etik Yayınları, II, 66-70.
- Güman, O. 2013. *Fıkıh Usulü Literatüründe Siyak*. İstanbul: Gelenek Yayınları.
- Hâkim, H. t.y. *el-Müstedrek 'alâ's-Şaḥîḥayn*, nşr. Yusuf b. Abdurrahman el-Mar'aşlî, Beyrut: Dârü'l-Ma'rife.
- Işık, M. 2014. "Sebebü zikri'l-ḥadîs Bağlamında 'Men Kezebe 'Aleyye' Örneği", *ERUİFD*, (2014/1) 7-32.
- İbn Ebû Âsım, E. 1991. *el-Âḥâd ve'l-meşânî*. Riyad: Dârü'r-Raye, I-VI.

İbn Hacer, A. t.y. *Fethu'l-Bârî bi-Şerhi Şahîhi'l-Buḥârî*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife. I-XIII.

İbn Hacer, A. 1992, *İşâbe fî temyîzi's-şahâbe* Beyrût: Dârü'l-Cîl, I-IV.

İbn Hanbel, A. 1995. *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, I-XXXXV.

İbn Mace, M. 1981. *Sünenü İbn Mâce*. İstanbul: Çağrı Yayınları, I-III.

İbn Sa'd, M. 2001. *Kitâbü't-Tabakâti'l-kebîr*. Kahire: Mektebetü'l-Hanci, I-VIII.

İmamoğlu, A. 2016. "Sahâbe Rivayetinde Algıda Seçicilik Unsuru: -Râfi' b. Hadîc Örneği-", *İslâm Medeniyetinin Kurucu Nesli Sahâbe-II -Sahâbe ve Rivayet İlimleri- Tebliğ ve Müzakereler*, 175-186.

Karataş, M. 2006. *Rivayet Tekniği Açısından Hadislerin Artması ve Sayısı*. İstanbul: İHAM/İşaret.

Köktaş Y. 2005. "Esbâbü vürûdî'l-hadîs ilmi: Kapsamı ve İçeriğine Yeni Bir Bakış", *Usul*, 4 (2005/2), 131-156.

Kuvancı, C. 2009. "Bağlamcılık'a Yönelik Bir Eleştiri", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9/1, 139-158.

Kuzudişli, B. 2008. "Bölgelere Göre 'Men Kezebe aleyye...' Hadisinin Rivayet Seyri", *Hadis Tetkikleri Dergisi*, VII, 71-110.

Medîni, A. 2002. *el-İlel*. Kuveyt: Dârü Girâs.

Müslim, M. 1981. *el-Câmi'u's- şahîh*, İstanbul: Çağrı Yayınları, I-VI.

Nesâî, A. 1981. *Sünenü'n-Nesâî*, İstanbul: Çağrı Yayınları, I-IV.

Nizâr, A. 2005. *Şahîfetü dâri'l-'ulûm lilugati'l-arabiyyeti ve âdâbiha ve'd-dirâsâti'l-İslâmiyye*, Mısır.

Rebi' b. Habib. 1995. *el-Câmi'ü's- şahîh müsnedü'l-İmâm er-Rebî' b. Ḥabîb*. Beyrut: Dârü'l-Hikme.

Serinsu, A. 2008. *Kur'ân ve Bağlam*. İstanbul: Şule Yayınları.

Suyûtî, C. 2016. *Tedribü'r-râvî fî şerhi Takrîbi'n-Nevevî ve ma'ahu Hâşiyetü'l-'Allâme Ahmed b. Ahmed İbnü'l-'Acemî*. Medîne: Dârü'l-Yüsr/Dârü'l-Minhâc, I-V.

Şâkir, A. ty. *Elfiyyetü's-Suyûtî fî 'ilmi'l- hadîş*. Beyrut: el-Mektebetü'l-'ilmiyye.

Taberânî, S. 1984. *el-Mu'cemü'l-kebîr*. Beyrut: Dâru İhyâit-Türâsi'l-'Arabî, I-XXV.

Taberânî, S. 1995. *el-Mu'cemü'l-evsaţ*. Riyad: Mektebetü'l-Ma'ârif, I-X.

Tirmizî, M. 1981. *Sünenü't-Tirmizî*, İstanbul: Çağrı Yayınları, I-III.

Topgöl, M. 2019. "Sünnî-Şîî İkilimine Farklı Bir Bakış: Yeniden İnşâ Edilen Hadis Bağlamları", *İslâm Araştırmalar Dergisi*, (41/2019) 45-83.

Zehebî,Ş. 1985. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, I-XXIII.

Zeynülabidîn, M. 2006. *Sebebü vürûdi'l-hadîş, davâbit ve me'âyîr*. Beyrût: Dârü'l-Kütübî'l-'ilmiyye.

**TÜBİTAK
PROJE ÖZET BİLGİ FORMU**

Proje Yürütücüsü:	Doç. Dr. BEKİR KUZUDİŞLİ
Proje No:	116K689
Proje Başlığı:	İlk Asırda Hadislerin Rivâyet Bağlamı
Proje Türü:	3001 - Başlangıç AR-GE
Proje Süresi:	18
Araştırmacılar:	SEYİT ALİ GÜŞEN
Danışmanlar:	
Projenin Yürütüldüğü Kuruluş ve Adresi:	İSTANBUL Ü.
Projenin Başlangıç ve Bitiş Tarihleri:	15/04/2017 - 15/10/2018
Onaylanan Bütçe:	21078.0
Harcanan Bütçe:	4850.0
Öz:	Bu projenin amacı, 1./7. asırda hadis rivayetinin bağlamını araştırmaktır. Bu amaçla araştırmanın kapsamı 1./7. asır ile sınırlı tutulmuştur. Çalışmanın genelinde dökümantasyon metodu ile veri tespiti yöntemi kullanılmıştır. Projede öncelikle 1./7. asrın sonunda gerçekleşen Tedvîn öncesi ve sonrası hadis rivayetinin farklı olduğu ortaya konmuş, Tedvinden sonra sistemli hadis rivayeti yapılırken, öncesinde hayatla iç içe bir yapının varlığı ileri sürülmüştür. Tedvîn öncesinde de tekdüze bir yapı olmadığı için bunlar ?yarı sistemli hadis rivayeti? ve ?ihtiyaca binaen hadis rivayeti? olarak ikiye ayrılmıştır. Yarı sistemli yapıda sahâbîler, hem halkada hem de halka dışında hadis nakletmişler, ?ihtiyaca binaen hadis rivayeti?nde ise sadece gerektiğinde hadis nakledilmiştir. Bu yapıyı araştırmak için bizzat hadislerin kendisinden istifade edilmiştir. Zira hadislerin girişlerinde çoğu kere onların ilk asırdaki rivayet serüvenine ışık tutan bilgiler bulunmaktadır. Sebebü îrâdi?î-hadîs denilen bu bilgilerden hareketle ilk asırdaki çeşitli olayların hadis rivayetine zemin hazırladığı görülmektedir. Örneğin idarecilik, fitne olayları gibi hadis rivayetini olumsuz etkilediği düşünülmese de, ihtiyaca binaen hadis rivayetinden dolayı bu olayların ilk asırda hadis nakline olumlu katkıları görülmektedir. Bu bağlamda meslek sâhibi sahabenin hadislerinin de ilgili konularda olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte meslek sahibi olmasına rağmen kendisinden mesleği ile ilgili hadis nakledilmeyen sahabilerin bulunduğu da görülmüştür. Benzer şekilde hadislerin bağlamı onların anlaşılması bakımından da önemli olduğu için Şîf ve Sünnî çevrelerde bir hadisin farklı bağlamlarda nakledildiği dikkat çekmiştir.
Anahtar Kelimeler:	Sebebü îrâdi?î-hadîs, Sistemli hadis rivayeti, Sahabe meslekleri, Şîa, Ehl-i Sünnet.
Fikri Ürün Bildirim Formu Sunuldu Mu?:	Hayır